

Univerzita Palackého v Olomouci

Právnická fakulta

Jakub Oliva

Právní vědomí

Diplomová práce

Olomouc 2014

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Právní vědomí vypracoval samostatně a citoval jsem všechny použité zdroje.“

V Olomouci dne 26. 2. 2014.

Jakub Oliva

Touto cestou bych rád poděkoval JUDr. Petru Osinovi, Ph.D. za odborné vedení a za vynaložený čas, který mi při vypracování této práce věnoval.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Teoretická část.....	8
2.1	Obecné vymezení.....	8
2.2	Historický základ.....	10
2.2.1	Živé právo.....	10
2.2.2	Právní citění společnosti.....	10
2.3	Struktura právního vědomí.....	11
2.4	Znalost práva.....	13
2.5	Mínění o právu.....	17
2.5.1	Hodnotící pohled na právo.....	17
2.5.2	Postoje k právu.....	18
2.6	Diferenciace právního vědomí.....	22
3	Praktická část práce.....	25
3.1	Příprava sociologického výzkumu.....	25
3.1.1	Námět a cíl výzkumu.....	25
3.1.2	Předmět výzkumu.....	25
3.1.3	Zkoumaný soubor.....	26
3.1.4	Technika sběru dat.....	27
3.1.5	Předvýzkum.....	28
3.1.6	Výsledky předvýzkumu.....	34
3.2	Výzkum úrovně právních znalostí.....	35
3.2.1	Konstrukce nástrojů pro sběr dat.....	35
3.2.2	Sběr dat a zpracování.....	43
3.3	Interpretace výsledků.....	44
3.3.1	Skladba respondentů.....	44
3.3.2	Výsledky výzkumu obecně.....	45

3.3.3	Hodnocení jednotlivých zkoumaných skupin	46
4	Závěr.....	49
	Bibliografie.....	52
	Abstrakt	54
	Seznam klíčových slov.....	57

1 Úvod

Tématem této diplomové práce jest právní vědomí. Jedná se o pojem, který tematicky spadá pod odvětví teorie práva a právní filozofie. Toto téma jsem si vybral, neboť právní teorie je mi blízká a uvedené téma se mně osobně jeví jako velmi zajímavé. Už od počátku jsem věděl, že součástí práce může být také sociologický výzkum, což jsem považoval za velké plus, protože můj vztah k sociologii je také velmi kladný.

Uvedené téma není v literatuře příliš dobře zpracováno. Literatura věnující se ryze právnímu vědomí je velmi vzácná a v učebnicích teorie práva bývá tomuto tématu věnováno maximálně pár odstavců. Mezi základní zdroje v této oblasti patří monografie polského právního sociologa Adama Podgóreckého - *Sociologie práva* (1966), kterou do češtiny přeložili Z. Kryštůfek a E. Rýznarová. Veškeré pozdější zdroje pak z této publikace čerpají a odkazují na ni. Dále mi byla velmi nápomocná monografie *Základy sociologie práva* od autorů Miloše Večeři a Martiny Urbanové, kde je problematice právního vědomí věnována velká pozornost a jednotlivé složky právního vědomí jsou v ní systematicky a srozumitelně dopodrobna rozebrány. Tato publikace obsahuje také odkazy na nepřeberná množství empirických výzkumů, kterými podkládá jednotlivé závěry.

Za těch několik let, která jsem strávil jako student právnické fakulty, jsem zaznamenal, že všeobecná znalost práva v mém okolí je spíše podprůměrná, a obávám se, že jinak tomu nebude ani v celorepublikovém měřítku. Právo se mi začalo jevit jako určité “tajemné učení pro pár vybraných jedinců“, a nikoli jako nástroj, který má sloužit ku prospěchu celé společnosti.

“Neznalost zákona neomlouvá“, říká klasická právní zásada. Sankce tedy může postihnout i člověka, který jednal v rozporu s právem, aniž by on sám věděl, že právě porušuje určitou právní normu a vystavuje se tím riziku následného potrestání. Požadavek, aby obyčejní lidé mimo právní praxi disponovali znalostí práva, která je vyučována v deseti semestrech na vysoké škole, se jeví jako nereálný. Ve společnosti naštěstí působí také normy morální, které se ve většině případů shodují s normami právními a takto dochází k situaci, kdy lidé dodržují základní rámec svých právních povinností jaksí automaticky, pocitově.

V dnešní moderní době je sice dost dobře možné dohledat jakékoliv právní informace pomocí internetu, nicméně po tomto účelovém čerpání znalostí sahají lidé spíše v důsledku určité situační nouze. Problém však nastává v případech, kdy se jedinec dostane do konkrétní situace, u které neví, jak ji řešit, avšak musí jednat bezodkladně, aniž by mohl příslušnou právní materii

nejprve nastudovat. V takovém případě úloha práva jako regulátoru sociálního chování jednotlivců ve společnosti do jisté míry selhává a působí až neadekvátně tvrdě. Tuto situaci dobře vystihuje následující citát Marca Tullia Cicera: "Summum ius summa iniuria."¹

V rámci této práce se tedy budeme nejprve podrobně zabývat právním vědomím z hlediska právní teorie a pokusíme se vymezit veškeré jeho vnitřní složky a jejich náležitosti. Součástí tohoto rozboru bude také nástin jednotlivých faktorů, které se na utváření a formování právního vědomí přímo či nepřímo podílí, což poslouží jako výborné teoretické východisko pro praktickou část této práce. Na teoretickou část bude tedy navazovat již zmíněný sociologický výzkum, který bude zaměřen na úroveň znalostí práva všech vrstev české společnosti. Výzkumu samotnému bude předcházet ještě předvýzkum, jehož účelem bude zkoumat vhodnost otázek a úroveň jejich obtížnosti. Výzkum i předvýzkum bude realizován formou dotazníku. Sběr dat bude uskutečněn v časovém rozmezí od listopadu 2013 až do konce roku 2013. Jednotlivé otázky v dotazníku budou formulovány v závislosti na výsledcích předvýzkumu a budou se zaměřovat spíše na obecné právní znalosti, u kterých se nepředpokládá nutnost důkladnějšího studia konkrétních právních norem. Co se týče zkoumaného vzorku populace, cílem bude, aby byly ve výzkumu zastoupeny všechny sociální skupiny občanů ČR s ohledem na hlavní determinanty, které úroveň právního vědomí ovlivňují. Těmito determinanty jsou pohlaví, věk, vzdělání, vykonávaná profese, stupeň urbanizace v místě pobytu a výše finančních příjmů. Výsledky výzkumu pak mohou být interpretovány obecně jako úroveň znalostí práva občanů ČR. Podrobně pak budou rozebrány jednotlivé determinanty, které se na úrovni právních znalostí podepisují nejvíce. Následně pak budou vymezeny jednotlivé příčiny, proč každý ze zjištěných konkrétních faktorů ovlivňuje úroveň právních znalostí a jakým způsobem k tomu dochází. V návaznosti na výsledky výzkumu pak budou formulovány jednotlivé závěry.

Hlavním cílem této práce je tedy poskytnout kvalitní teoretický základ ve vztahu k pojmu právní vědomí a pomocí sociologického výzkumu dosáhnout co nejpřesnějšího obrazu úrovně znalostí práva uvnitř české společnosti a poskytnout informace o tom, které relevantní faktory na tuto úroveň působí a jakým způsobem tak činí.

¹ Lze volně přeložit jako: "Čím více zákonů, tím méně spravedlnosti."

2 Teoretická část

2.1 Obecné vymezení

„Právní vědomí je pojem teoretický, který má jako každá teoretická kategorie také hluboký a mnohostranný význam praktický. Ve svém nejširším rozsahu zahrnuje všechny představy, které lidé o právu mají, tedy všechny představy o tom, co právem je nebo co by právem být mělo.“
Valentin Urfus.²

Právo jako takové bylo v minulosti různým způsobem definováno a také jeho existence byla rozdílně vysvětlována. Bez ohledu na názorový pluralismus se však běžně uznává, že právo představuje významný řádový činitel ve společnosti. Někteří ho dokonce považují za synonymum řádu zajišťujícího přežití lidského rodu. Právo tak plní ve společnosti řadu funkcí, z nichž na prvním místě je třeba uvést funkci regulativní.³

O regulativní funkci práva však nemůžeme mluvit, aniž bychom nejprve předpokládali promítnutí pozitivního práva do lidského vědomí. Zjednodušeně lze tedy říci, že právní vědomí je určitá projekce pozitivního práva do lidského povědomí. Právní vědomí tedy tvoří jakýsi zprostředkující článek mezi právní normou a následným právním chováním jednotlivců.⁴

Odlišným způsobem definuje právní vědomí známá právní antropoložka profesorka S. E. Merry. Dle jejího názoru je právní vědomí způsob, jakým lidé chápou právo a užívají jej. Vědomí či povědomí o určitém jevu, kterým nemusí být nezbytně právo, je přirozený a normální způsob, jak provádět konkrétní činnost včetně navyklých vzorců řeči či chování. Je to jakýsi přirozený způsob chápání tohoto jevu z hlediska zdravého rozumu.⁵

Co se týče již samotného obsahu právního vědomí, jedná se o ty vlastnosti práva, které si jedinec uvědomuje, respektive je vnímá individuálním způsobem. Obsah právního vědomí se projevuje v různých formách a vystupuje v jednotlivých aspektech tohoto vědomí. Předmětem právního vědomí jsou pak ty aspekty práva, které provází proces jeho společenského působení, na které je zaměřena pozornost subjektu.⁶

² URFUS, Valentin. Právní vědomí. *Vesmír*, 1996, roč. 75, č. 6, s. 331.

³ MARŠÁLEK, Pavel. *Právo a společnost*. 1. vydání. Praha: Auditorium, 2008, s. 78.

⁴ GERLOCH, Aleš, HUNGR, Pavel, ZOUBEK, Vladimír a kol. *Základy teorie práva a právního státu*. 3. vydání. Praha: Policejní akademie ČR, 1995, s. 165.

⁵ COWAN, David. Legal consciousness: some observations. *Modern Law Review*, November 2004, vol. 67, no. 6, s. 931.

⁶ GERLOCH: *Základy teorie práva...*, s. 165.

Tradiční právní nauka však nepovažovala problematiku právního vědomí za podstatnou. Vycházela totiž ze stanoviska, že platné právo stanoví adresátům jednoznačně, které jednání je zakázáno a které je dovoleno. Současně tedy předpokládala, že existuje soulad⁷ mezi právní normou a navazujícím právním chováním, kdy chování jednotlivců přesně zrcadlí obsah dané právní normy.⁸

Sociologické přístupy k právu však ukázaly, že nelze vystačit s představou, že efektivnost práva závisí pouze na míře odstrašující hrozby potenciálního donucení.⁹ Co se týče těch právních norem, které neplatí ve společnosti dlouho, nelze zmíněný soulad v obecné rovině vůbec předpokládat. Proto sociologické studie zdůrazňují nutnost výzkumu právního vědomí a označují jej za jakousi intervenující proměnnou, která takto intervenuje mezi právem a sociálním chováním jednotlivců.

V sociologii práva se pro označení právního vědomí vžilo několik pojmů:

- Právní vědomí (legal consciousness) je pojem užívaný především v postkomunistických zemích.
- Veřejné vědomí spravedlnosti (public sence of justice), jež je doménou angloamerické sociologie práva.
- Veřejná znalost a mínění o právu (public knowledge and opinion about law¹⁰).

Uvedené tři pojmy lze užít jakožto synonyma. Ve prospěch srozumitelnosti této práce zůstaneme u užívání pojmu právní vědomí, který se u nás již vžil.¹¹

Vedle právního vědomí se v odborné literatuře někdy objevuje pojem právní cit. Do přelomu 19. a 20. století byl tento pojem traktován jako “přirozená vlastnost duše“. Od té doby byl zkoumán jako reálný psychický jev a vykládán jako smysl pro právo, cit pro povinnost a odpovědnost daný člověku jako psychická dispozice. Postupně však docházelo k odmítání tohoto konceptu. Často bylo namítáno, že se jedná o chiméru, která nadsazuje význam lidské emocionality oproti ostatním psychickým jevům. Tento stav přetrvává dodnes.¹²

⁷ Tento soulad byl označen sociologem Vilhelmem Aubertem jako “teorie společné odchylky.“ V anglickém jazyce se užívá výrazu “co-variance theory“. Takový soulad lze sice uvnitř právního řádu nalézt, vyskytuje se však pouze u norem, které ve společnosti platí už po staletí (např. klasické trestné činy). U těchto norem hraje významnou roli především spolupůsobení morálních norem a hrozba morálního zavržení či trestu.

⁸ VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Martina. *Vybrané kapitoly ze sociologie a psychologie práva. Část 1. Sociologická*. 1. Vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 113-114.

⁹ VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Martina. *Základy sociologie práva*. 2. Vydání. Brno: Doplněk, 2002, s. 132.

¹⁰ Často se vyjadřuje již mezinárodně vžitou zkratkou sestavenou z prvních písmen základních slov – KOL.

¹¹ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 132.

¹² MARŠÁLEK, Pavel. *Právo a společnost*. 1. vydání. Praha: Auditorium, 2008, s. 214.

2.2 Historický základ

2.2.1 Živé právo

Z historického hlediska je živé právo jakýmsi předchůdcem právního vědomí. S tímto pojmem pracoval německý profesor Eugen Ehrlich, jenž bývá v odborné literatuře považován za faktického zakladatele sociologie práva. Podle Ehrliche byl v minulosti sociální život regulován především nepsanými a spontánně dodržovanými sociálními normami. To samé platí údajně také v moderní společnosti, a to i přes velký nárůst právní materie a normotvorných textů zákonné povahy. Ehrlich v této souvislosti rozlišoval dva základní druhy práva:¹³

- Zákonné právo, které zachycuje právo v jeho formální a textové podobě.
- Živé právo, které je složeno z těch pravidel chování, která společnost fakticky a spontánně uznává a dodržuje.

Živé právo je tedy takovým právem, které na podkladě norem zákonného práva vykonávají právníci a které dále společnost jako právo uznává. Na druhé straně zákonné právo je dle Ehrliche pouze technikou a manuálem pro právníckou praxi.

Živé právo, tak jak jej Ehrlich popisuje, se do jisté míry ztotožňuje právě s pojmem právní vědomí, tak jak jej známe dnes. Už v roce 1913¹⁴ formuloval Ehrlich myšlenku, že právo stanovené zákony a právo živé (právní vědomí společnosti) se může svým obsahem diametrálně lišit, neboť společnost si ze široké právní materie zákonného práva selektuje pouze určitou část pravidel chování, které je ochotna dodržovat. Ehrlich proto zdůrazňoval nutnost studia právního vědomí a popíral přístup klasické právní nauky o naprostém souladu mezi právní normou a stejnorodým navazujícím právním jednáním jednotlivců.¹⁵

2.2.2 Právní cítění společnosti

Právní cítění společnosti je pojem, který zavedl do sociologie práva významný polský právník a sociolog Adam Podgórecki. Stejně jako u živého práva se pak jedná o pojem, který je historickým předchůdcem pojmu právního vědomí. Předmětem jeho zájmu byl právě určitý nesoulad mezi tím, co ve společnosti platí, protože tak stanovila k tomu oprávněná moc, a mezi

¹³ PŘIBÁŇ, Jiří. *Sociologie práva*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996, s. 80 - 81.

¹⁴ Profesor Ehrlich označoval právní vědomí německým výrazem "rechtsbewusstsein", který lze volně přeložit jako právní povědomí.

¹⁵ PŘIBÁŇ: *Sociologie práva...*, s. 80 - 81.

právem živým, intuitivním, právním cítěním či právním vědomím. Podgórecki upozorňoval na četné případy, kdy se pozitivní právo rozchází s právním cítěním společnosti.¹⁶

Pokud zákonodárce vydá a následně prosazuje zákon, který je v rozporu s právním cítěním společnosti, musí počítat s tím, že narazí na odpor. S čím větším odporem se setká, tím náročnější pak bude takový zákon prosadit. Zákonodárce sice může prosazovat zákon pomocí zvýšeného nátlaku, čímž ale rapidně stoupnou “náklady“. Náklady v tomto případě představují veškeré problémy, ke kterým dojde v rámci přijímání zákona, který je v rozporu s právním cítěním společnosti (např. soudní procesy, chyby byrokratického aparátu apod.).¹⁷

Naopak zákon, který je s právním cítěním společnosti v souladu, působí jaksi samovolně a takové působení není třeba sledovat a kontrolovat. Dalo by se říci, že působení takového zákona je “levné“. Pokud zákonodárce prosazuje nové hodnoty ve společnosti, která lpí na starých hodnotách, musí se nutně setkat s potížemi, které plynou z boje mezi nově ustanoveným pozitivním právem a starým právním cítěním společnosti. Je poté úkolem sociologie práva, aby poskytla zákonodárci jasný obraz o tom, do jaké míry bude zákon, který má být přijat, respektován a jakou najde oporu v právním cítění společnosti.

Právo má v každé společnosti zobecňující a univerzalistickou tendenci a nepřipouští existenci právních mezer, tj. otázek právem neregulovaných. Takovou povahu má nejen právo pozitivní, ale také právní cítění společnosti. Dá se tedy říci, že společnost požaduje jednotnost právního systému a jednotnost právního cítění. Platné právo, které se neshoduje s právním cítěním společnosti, nejenže není účinné, ale v některých případech vede až k degeneraci nebo i zániku tohoto cítění.¹⁸

2.3 Struktura právního vědomí

Právní vědomí lze také různě vnitřně strukturovat, neboť krom složek poznávacích obsahuje také složky hodnotící. Slovenský právní teoretik Jozef Prusák vymezil strukturu právního vědomí následovně:

- **Právní vědomí de lege lata**, jež se projevuje jako znalost práva ve formě představ a informací o konkrétním právním systému a současně také obsahuje poznatky o konkrétním jednání jednotlivců na základě daného právního systému. Zjednodušeně řečeno nám právní vědomí de lege lata pomáhá určit, které jednání je s právem v souladu a které naopak není.

¹⁶ VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Martina. *Sociologie práva v textech*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 115 – 117.

¹⁷ PODGÓRECKI, Adam. *Sociologie práva*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1966, s. 50 – 51.

¹⁸ PODGÓRECKI: *Sociologie práva...*, s. 52, 65.

- **Právní vědomí de lege ferenda** je tvořeno souborem emocionálních a racionálních hodnotících soudů, postojů a idejí. Pomocí těchto soudů pak jednotlivci rozlišují právo na právo spravedlivé/nespravedlivé, dobré či zlé apod. V rámci právního vědomí de lege ferenda jednotlivci konfrontují své představy o právu s právem platným. V konečném důsledku pak tato oblast směřuje k tvorbě práva.
- **Právněhistorické vědomí** má informační i hodnotící charakter a obrací se zpět k minulým právním úpravám, odlišným právním kulturám či odlišným historickým typům práva.¹⁹

Zcela odlišnou strukturu právního vědomí pak rozeznává britský právní sociolog Roger Cotterrell. Ten spolu s dalšími autory na základě současných empirických studií rozděluje právní vědomí na dvě základní složky, a sice:

- **Znalost práva** (knowledge about law), která obsahuje prvky především poznávacího charakteru.
- **Mínění o právu** (opinion about law), které obsahuje jednak prvky hodnotící, ale také prvky postojové.²⁰

Proti tomuto rozdělení se však staví někteří autoři, kteří označují otázku, zda součástí právního vědomí je i znalost práva, za přinejmenším velmi spornou. Prof. Viktor Knapp ve své učebnici *Teorie práva* prezentuje názor, že právní vědomí znamená především vědomí existence práva, aniž by se muselo jednat nutně o znalost platného práva. Jako podklad pro tento svůj názor udává jednoduchý příklad, kdy říká, že pokud bychom zahrnuli znalost práva do pojmu právní vědomí, musíme nutně dojít k absurdnímu závěru. Podle Knappa je totiž obecnou zkušeností, že lidé se často chovají v souladu s právem, dodržují právo, aniž by jej skutečně znali. Naproti tomu platí, že ti, kdo právo vědomě porušují, jej znají velmi dobře, a to proto, aby co nejméně riskovali jeho porušením. Kdyby tedy byla znalost práva součástí právního vědomí, muselo by nutně platit, že u podvodníků a zlodějů by bylo právní vědomí na vyšší úrovni než u poctivých lidí. Užitím pravidla *reductio ad absurdum* tedy Knapp dochází k závěru, že znalost práva není součástí právního vědomí.²¹

V rámci této práce se budeme držet struktury právního vědomí tak, jak ji definoval výše zmíněný R. Cotterrell. Názor prof. Knappa tedy ponecháme v tomto případě jako separátní. Sám prof. Knapp ve své učebnici *Teorie práva* přiznává, že už jen samotná definice pojmu právní

¹⁹ VEČEŘA: *Vybrané kapitoly...*, s. 114.

²⁰ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 132.

²¹ KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. 1. Vydání. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 82 - 83.

vědomí je velmi složitá, a proto bychom těžko hledali absolutní shodu mezi autory, kteří se touto problematikou zabývají.²²

2.4 Znalost práva

Jak již bylo výše uvedeno, znalost práva lze považovat za jednu ze dvou základních složek právního vědomí. Tato znalost se pak vždy nutně pojí k určitému subjektu. Dle tohoto vztahu můžeme rozlišovat znalost:

- Jednotlivce. Individuální znalost práva. Tato znalost není člověku vrozená, nýbrž podléhá procesu formování a konfrontace se společenským vývojem.
- Sociálního útvaru. Skupinová znalost práva, která je dána příslušností člověka k určité skupině (např. zájmový kolektiv).²³
- Celé společnosti. Společenská znalost práva, někdy označována také jako veřejná znalost práva. Nelze ji však považovat za pouhý aritmetický součet či průměr z individuální a skupinové znalosti práva.²⁴

Samotnou znalost práva pak můžeme účelně rozdělit následovně:²⁵

- Vědomí práva (law awareness) vyjadřuje fakt, zda si je subjekt vědom toho, že určité chování je právem upraveno.
- Právní informovanost (law acquaintance) jako znalost práva v pravém slova smyslu, tzn. faktická míra obeznámenosti s právem.

Tyto dva typy právní znalosti jsou jeden na druhém teoreticky nezávislé, neboť vědomí práva automaticky nezaručuje adekvátní míru právní informovanosti. Například zloděj si může být jistý, že odnětí věci vlastníkově bez jeho souhlasu je chováním zakázaným, ale nemusí mít už žádné povědomí o skutkové podstatě trestného činu krádeže.²⁶

Tradiční legislativa je tak založena na zcela chybném předpokladu, že po schválení normativního právního aktu a jeho publikaci dojde automaticky k bleskovému šíření obsahu tohoto aktu mezi veřejností. Empirické studie však tento předpoklad nepotvrzují. Jako názorný příklad je možno uvést reprezentativní výzkum znalosti zákona o sebevraždě z roku 1961.²⁷ Tento výzkum odhalil, že pouze 16 % dotazovaných Angličanů vědělo o tom, že pokus o

²² KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. 1. Vydání. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 82 - 83.

²³ Zde bývá někdy vyčleňována znalost práva profesionální, tedy znalosti podmíněné speciálním vzděláním a přípravou.

²⁴ VEČEŘA: *Vybrané kapitoly...*, s. 115.

²⁵ K tomuto rozdělení se přiklání i uznávaný dánský právní sociolog Berl Kutchinsky.

²⁶ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 133.

²⁷ Tento výzkum byl proveden v roce 1962 N. Walkerem a M. Agrylem v Anglii.

sebevraždu již není trestný. Na druhé straně celých 75 % dotazovaných si myslelo, že pokus o sebevraždu je i nadále trestně stíhatelný. V době výzkumu uplynul od zrušení trestnosti pokusu o sebevraždu více než jeden rok. Jiná reprezentativní studie zaměřená na znalost právní úpravy pracovních podmínek služebných v Norsku²⁸ dospěla k obdobným závěrům. Pouze 17 % dotazovaných služebných prokázalo přijatelnou míru znalosti tohoto práva. Výzkum potvrdil velmi nízkou úroveň vědomí práva a stejně tak i informovanosti o právu. Tyto výsledky jsou velmi překvapivé, neboť se jednalo o průzkum znalosti právních norem, které byly určeny konkrétně a přímo dotazovaným subjektům. V případě uvedené anglické studie šlo však spíše o obecnou neznalost určité právní normy, která nedopadala přímo na každodenní práva a povinnosti respondentů. Nízká úroveň právního vědomí je proto do jisté míry omluvitelná a k obdobným výsledkům dospěly i některé další studie s tímto zaměřením.²⁹

Tyto výsledky však nelze generalizovat do prostého tvrzení, že úroveň právního vědomí je všeobecně velmi neuspokojivá. Při podrobném rozboru těchto výsledků lze dovodit, že znalost práva je podmíněna řadou biosociálních a ekonomicko-sociálních znaků adresátů práva. Rozsáhlý reprezentativní výzkum provedený v Polsku³⁰ sledoval stupeň obecné právní znalosti v oblastech práva trestního, správního a občanského na základě 22 položených otázek. Výzkum ohodnotil stupeň znalosti práva takto:

- Nedostatečná znalost práva (1 až 8 správných odpovědí) – 13,8 % respondentů.
- Průměrná znalost práva (9 až 14 správných odpovědí) – 62,8 % respondentů.
- Dobrá znalost práva (15 až 22 správných odpovědí) – 23,4 % respondentů.

Tento výzkum dále ukázal závislost znalosti práva na základních charakteristických rysech adresátů práva. Výzkum prokázal vyšší znalost práva:

- U mužů než u žen.
- U lidí v produktivním věku než u důchodců a mladých lidí.
- U lidí zabývajících se duševní prací než u dělníků.
- S rostoucím vzděláním.
- S rostoucí společensko-politickou angažovaností.
- S rostoucí velikostí místa bydliště.³¹

²⁸ Autorem tohoto výzkumu je norský právní sociolog Vilhelm Aubert.

²⁹ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 133.

³⁰ Výzkum byl proveden Adamem Podgóreckim a Andrejem Kojderem v 70. letech a čítal až 2200 respondentů.

³¹ VEČEŘA: *Vybrané kapitoly...*, s. 116.

Lze tedy říci, že znalost práva má instrumentální charakter, neboť umožňuje lidem lépe se přizpůsobit a fungovat v komplikovaných sociálních strukturách a byrokratizaci sociálního života. Nutnost osvojit si určitou znalost práva přichází se složitějším způsobem života.

Překvapivé zjištění odhalily empirické studie dánského sociologa Berla Kutchinského. U norem, u kterých bychom předpokládali všeobecně vysokou míru právní informovanosti, je skutečná právní informovanost spíše nižší. Konkrétnější právní otázky pak znamenaly v řadě právních odvětví vyšší právní informovanost, zejména pak tam, kde se prolíná vliv i jiných normativních systémů (např. morálních norem). Zřejmé je to např. u práva trestního, kdy zákaz krádeže, loupeže či vraždy se vyznačuje velmi vysokou mírou právní informovanosti, což je zcela pochopitelné.³²

Z dostupných informací je tedy patrné, že znalost práva je u různých adresátů různá a je podmíněna mnoha faktory, což může být velmi problematické, neboť právo musí platit pro všechny stejně a bez rozdílů. Pozitivně právním východiskem z této situace je klasická právní maxima „ignorantia iuris neminem excussat“, tedy neznalost práva neomlouvá. Z této zásady nelze dovodit, že by měli všichni adresáti práva znát právo, ale spíše fakt, že se nemohou na neznalost práva odvolávat. Neznalost práva přeci jen zpochybňuje legitimitu právního postupu v případech porušení právní normy a ukládání sankcí, zvláště v těch případech, kdy ve společnosti dochází k rychlým změnám právních předpisů. V důsledku těchto změn pak dochází k situacím, kdy se do právního vědomí adresátů z příslušných novelizací dostalo jen velmi málo, nebo dokonce nic.³³

Ve světle empirických výzkumů se však problém této legitimacy nejeví tak závažný. V rámci dánského reprezentativního výzkumu³⁴, kdy hlavní otázka zněla: „Když se dopustíte porušení práva, aniž byste věděli, že jednáte v rozporu s právem, můžete být za to potrestáni?“ odpovědělo celkem 90 % respondentů kladně a takový postih připouštělo. Francouzský právní sociolog Jean Carbonnier v této souvislosti poznamenává, že je nepřiměřené chtít po člověku, aby intuitivně znal něco, co se studuje mnoho let na univerzitě a osvojuje minimálně dalších 10 let v praxi. O neznalosti práva lze mluvit tam, kde je právo ztělesněno ještě i jinou sociální normou. Právě kritické sociální teorie³⁵ pak zdůrazňují, že zásada „neznalost práva neomlouvá“ činí jednotlivce závislými na státních úřednících, neboť jsou to právě oni, kdo zprostředkovávají právní znalosti.³⁶

³² VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 134.

³³ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 135.

³⁴ Výzkum provedl v roce 1968 významný dánský právní sociolog Berl Kutchinsky.

³⁵ Jedná se např. o teorie konfliktu či kritické kriminologie.

³⁶ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 135.

Specifickou otázkou je pak problematika míry potřebných právních znalostí. Tyto znalosti jsou nezbytným předpokladem pro chování a jednání v rámci prostoru garantovaného právem. Na tuto otázku dává odpověď polský právník Franciszek Studnicki, který člení znalosti práva na:

- Znalosti základní. Tyto znalosti jsou nutné pro minimální každodenní právní orientaci každého jednotlivce.
- Znalosti rolového minima. Ty jsou nutné pro standardní plnění určité životní, pracovní či jiné společenské role. Typ role je pak rozhodující pro potřebné množství právních znalostí.
- Znalosti ad hoc. Znalosti, které jsou nutné pro zvládnutí určitých specifických situací (např. sepsání závěti).³⁷

Se stupněm znalosti práva do jisté míry souvisí také problematika stability práva. Příliš časté novelizace právních norem totiž devalvují hodnotu právní jistoty ve společnosti. Před změnami v platném právu je totiž nezbytné, aby právní politika vyřešila otázku, zda výhody změn vyváží obtíže spojené s ustálením nových pravidel chování ve vědomí adresátů. Změny v platném právu bývají nezbytné, přitom však vzrůstá význam informovanosti a péče o šíření znalostí platného práva, neboť stále roste počet oblastí sociálního života, které jsou právem nějakým způsobem regulovány. Naproti tomu v dnešní době, především díky rozvoji informačních technologií, rostou také možnosti, jak se mohou adresáti práva s obsahem právních norem seznámit.³⁸

Je nezbytné odlišovat účinnost právní normy v právním smyslu (okamžik, kdy právní norma zakládá práva a povinnosti pro adresáty této normy) od účinnosti právní normy ve smyslu sociologickém (tj. období, kdy norma již fakticky působí ve vědomí a na chování většiny). Toto období může být různě dlouhé a závisí na řadě dalších faktorů, mimo jiné i na vyspělosti konkrétní země.³⁹

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že diferenciací znalosti práva ve společnosti představuje zároveň i jakýsi aspekt mocenské diferenciací. Určité sociální skupiny či vrstvy pak mohou účelně omezovat úroveň znalosti práva ve společnosti a zneužívat tohoto stavu ve svůj prospěch.⁴⁰

³⁷ BÍLEK, Pavel, ZOUBEK, Vladimír. *Důvěra v právo (Úcta ke konstituci) 1. část*. [online]. Helcom.cz, 29. června 2004 [cit. 12. listopadu 2013]. Dostupné na <<http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2004062905>>.

³⁸ MUCHA, Ivan, PŘIBÁŇ, Jiří. *Texty k sociologii práva*. 1. Vydání. Praha: VŠEHRD, 1994, s. 38.

³⁹ VEVERKA, Vladimír, BOGUSZAK, Jiří, ČAPEK, Jiří. *Základy teorie práva a právní filozofie*. 1. Vydání. Praha: CODEX, 1996, s. 24 – 25.

⁴⁰ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 135.

2.5 Mínění o právu

2.5.1 Hodnotící pohled na právo

Mínění o právu tvoří druhou ze složek právního vědomí. Nejedná se však již o pohled na právo z hlediska obsahu pozitivní právní úpravy, ale jedná se o názory a představy na celou právní oblast (právní vztahy, instituce apod.) de lege ferenda. Mínění o právu v tom nejširším smyslu vyjadřuje racionální i emotivní pohled na celou právní oblast, a to v podobě **názorů, představ a postojů k právu**. Postoje pak představují dlouhodobě zakotvené hodnotící vztahy k právu, jejichž verbalizovanou podobou jsou mínění a reálným důsledkem je určité jednání.

Ve stejném významu jako mínění o právu se někdy užívá pojem právní cítění⁴¹. Jedná se o představy společnosti o tom, jaké by právo mělo být, co by mělo být právem upraveno a jaké zájmy a hodnoty by mělo právo chránit a garantovat. Součástí těchto představ je i hledisko spravedlnosti v právu. Pojem právní cítění však již svým názvem tíhne spíše k emotivnímu přístupu k právu, a proto je vhodnější užívat pojmu mínění o právu, který je více neutrální.⁴²

Dále je nutno odlišit mínění o právu jako součásti právního vědomí a veřejné mínění o právu, což je terminus technicus pro soubor soudů a přesvědčení určité části společnosti o různých, pro danou část společnosti významných otázkách sociálního života. Veřejné mínění o právu je aktivizovaná a prosazující se součást mínění o právu, která působí i jako neformální sociální sankce. S odkazem na tuto funkci konstatoval Adam Podgórecki, že čím silnější je tlak veřejného mínění, tím menší je potřeba sankce ze strany práva pozitivního. Veřejné mínění krom tlaku na dodržování práva vykonává také nátlak na samotnou tvorbu práva, interpretaci i aplikaci práva.⁴³

Obsah mínění o právu tvoří především hodnotící soudy. Tyto soudy se pak vztahují k:

- Platnému právu – za předpokladu, že je s ním právní subjekt obeznámen.
- Právnímu jednání právních subjektů – ať už se jedná o dodržování, obcházení, ignorování či porušování práva.
- Činnosti právních institucí – jedná se zejména o hodnocení kvality a efektivnosti práce těchto institucí, které se zabývají legislativní a aplikační činností.

⁴¹ Blíže k pojmu právní cítění viz kapitola 2.2.2 této práce.

⁴² VEČEŘA: *Vybrané kapitoly...*, s. 117.

⁴³ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 136 – 137.

- Představám o žádoucí právní úpravě – jde o představy de lege ferenda o vhodné podobě právní úpravy v určité oblasti sociálního života, zejména pak z hlediska principu spravedlnosti, účelnosti, utilitarity a sociální solidarity.
- Představám o trestnosti a míře postihu určitého jednání – zdali by mělo být určité jednání právem upraveno a jaká by měla následovat sankce v případě porušení a v jaké intenzitě. Hodnotící subjekt přitom může určité jednání odsuzovat, neschvalovat jej, ale může být zároveň proti tomu, aby takové jednání bylo právem zakázáno a postihováno.⁴⁴

Pojem mínění o právu je v pracích právních sociologů⁴⁵ často ztotožňován (zaměňován) s pojmem postoje k právu (attitudes towards law). K tomuto ztotožnění dochází proto, neboť postoje tvoří výchozí základ hodnocení právních jevů a reflektují se v míněních jako specifických názorech a soudech. Postoje souvisí s hodnotami a přechod od hodnoty k postoji a od postoje k mínění vyjadřuje posun od obecného ke specifickému. Mínění jsou naopak situační, a proto neodrážejí hodnoty a postoje přímo. Mínění může tedy pod tlakem směřovat i proti tomu, k čemu je jednotlivec hodnotově a postojově orientován. Mínění je pak ve výsledku komplexní směsicí vícero postojů, která je vždy aktuálně modifikována určitou informací či zkušeností dotýkající se této oblasti.

Hodnotící soudy a představy o právu pak zpětně modifikují vytvořené postoje, které jsou oproti hodnotícím soudům časově stabilní a hlouběji osobnostně ukotveny. Postoje k právu obsahově vyjadřují hodnotící dlouhodobou orientaci k právu, nelze je však s hodnotícími soudy a představami ztotožnit.⁴⁶

2.5.2 Postoje k právu

Postoj je pojem, kterým se zabývá především sociologie a sociální psychologie. Jedná se o pojem mnohovýznamový. V rámci této kapitoly bude řeč výhradně o postojích sociálních (postoje v oblasti sociálního života). Sociální postoj se užívá především k vysvětlení vztahu sociálního subjektu k sociální realitě a pochopení jeho sociálního chování. Postoj bychom mohli definovat jako predispozici reagovat na určitý okruh podnětů specifickým okruhem odpovědí. Postoj přitom bývá ovlivněn určitým sociálním stereotypem, který si vytvářejí nebo přejímají jedinci o sobě nebo jiných jedincích, sociálních skupinách či jevech v podobě specifického předsudku.⁴⁷

⁴⁴ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 136 – 137.

⁴⁵ Například Roger Cotterrell, Berl Kutchinsky a další.

⁴⁶ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 137.

⁴⁷ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 138.

Postoje jsou významné právě tím, že nám usnadňují orientaci v sociálních situacích a výběr vhodné reakce v podobě sociálního chování. Postoje se tedy přirozeně vytvářejí také k právu, a to za předpokladu, že subjekt disponuje jistými znalostmi, zkušenostmi a představami o právu. Postoj k právu jako součást mínění o právu lze vymezit jako sociálně naučenou dlouhodobou tendenci právního subjektu reagovat určitým relativně ustáleným způsobem na právní podněty, zejména na požadavky právní normy a vytvořenou právní situaci.⁴⁸

Postoj k právu pramení z hodnocení dvoupólové varianty chování, kdy na jedné straně existuje subjektivní oprávnění a na straně druhé vystupuje právní povinnost. Postoj k právu se člení z hlediska vlastní struktury na tři složky:

- Afektivní složka – všeobecný pocit sympatie nebo naopak antipatie k objektu.
- Kognitivní složka – uvědomění si afektivní složky.
- Akční složka – verbální reakce nebo reálné chování směřující k danému objektu.⁴⁹

Veškeré postoje, tedy i postoje k právu lze empiricky měřit. K tomuto měření se užívá tzv. postojových škál, přičemž jako nejvhodnější pro měření postojů k právu se jeví škála zachycující stupnici postojů od kladných až po postoje záporné. Postoje na obou koncích postojové škály jsou co do četnosti výskytu málo početné, hovoříme o tzv. extrémních postojích. Škálu postojů k právu lze rozčlenit do celkem devíti stupňů:

1. Právní étos.
2. Legalismus.
3. Právní konformismus.
4. Právní pragmatismus.
5. Oportunismus.
6. Deliktní utilitarismus.
7. Právní nekonformismus.
8. Právní deviace.
9. Právní anarchismus.

Právní postoje číslo jedna až čtyři označujeme jako kladné či pozitivní. Tyto postoje vyjadřují akceptaci pozitivního práva a tendence k plnění právních povinností a využívání práv subjektivních. Naopak postoje číslo šest až devět označujeme jako postoje záporné nebo také

⁴⁸ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 138.

⁴⁹ LINHART, Josef. *Proces a struktura lidského učení*. 2. vydání. Praha: Academia, 1972, s. 117.

negativní. Ty vyjadřují více či méně přímé odmítnutí právních norem a tendence k nesplnění právních povinností. Střed postojové škály (oportunismus) reprezentuje neutrální postoj.⁵⁰

Rozbor jednotlivých právních postojů:

1. Právní étos vyjadřuje zájmový a hodnotový konsenzus adresáta práva a zákonodárce a zrcadlí důvěru v právní systém, jeho aparát i jednotlivé úředníky. Adresát práva vnitřně akceptuje právní normy a považuje je za správné, slušné, spravedlivé apod.⁵¹
2. Legalismus vychází z respektování autority zákonodárce a jím vydávaných normativních právních aktů, a to bez ohledu na jejich konkrétní obsah. Jedná se o výraz formálního uznání potřeby existence právního řádu jako garanta sociálního pořádku, stability a jistoty. Právo je chápáno jako nutný základ sociálního pořádku.⁵²
3. Právní konformismus chápeme jako postoj, kdy jedinec dodržuje právní normy z toho důvodu, že tyto normy dodržuje i sociální prostředí, ve kterém se pohybuje. I u tohoto postoje ustupuje obsahové hledisko právní normy do pozadí a určujícím faktorem je zde splnění normativního očekávání skupiny. Jedinec se nechce odlišovat od způsobu chování běžného uvnitř skupiny a ustupuje před tlakem skupiny a hrozbou sankce. Míra ochoty jedince ke konformnímu chování je ovlivněna řadou různých faktorů, především pak osobnostními vlastnostmi jedince a pozicí jedince v sociální struktuře (čím vyšší je pozice, tím větší je svoboda volby způsobu chování uvnitř skupiny). Dodržování a respektování právních norem jde ruku v ruce s loajalitou vůči sociální skupině.
4. Právní pragmatismus můžeme definovat jako utilitaristický postoj, kdy právo představuje pouze nástroj jednotlivce k dosažení vlastních cílů a prosazení svých zájmů. Jedinec s tímto postojem má tendence dosáhnout maxima výhod při současné minimalizaci právních povinností. Dalším typickým znakem tohoto postoje je absence zábran, které by blokovaly obcházení práva a zneužívání mezer v právu. Právo je pouhým instrumentem k dosažení osobních cílů, avšak v rámci legálních postupů.⁵³
5. Oportunismus je postojem, který balancuje na rozhraní mezi dodržováním a zneužíváním práva. Jedinec s tímto postojem je ochoten porušovat právo a nést případnou sankci za předpokladu, že toto riziko bude vyváženo dostatečnými výhodami. Základem je prospěchářský vztah k právu a bezohledná snaha o osobní prospěch. Tento postoj, jak již bylo uvedeno výše, stojí na pomezí. Tato neutralita je většinou spíše krátkodobá a

⁵⁰ VEČEŘA: *Vybrané kapitoly...*, s. 121.

⁵¹ MUCHA, Ivan, PŘIBÁŇ, Jiří. *Texty k sociologii práva*. 1. Vydání. Praha: VŠEHRD, 1994, s. 38.

⁵² HUNGR, Pavel, KRŠKOVÁ, Alexandra. *Psychologické aspekty působení práva*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1985, s. 125 – 131.

⁵³ VEČEŘA: *Vybrané kapitoly...*, s. 121.

s postupem času se oportunistus přikloní na jednu nebo druhou stranu postoje škály. Stejně jako u pragmatismu je zde právo považováno za nástroj k dosažení osobního prospěchu, ale na rozdíl od pragmatismu je zde právo také zneužíváno.

6. Deliktní utilitarismus - jedná se o první ze záporných postojů k právu. Jedinec volí k dosažení svých cílů případně i protiprávní postupy, avšak v zásadě akceptuje hodnoty právem chráněné. V průběhu procesu rozhodování zvažuje nositel tohoto postoje zpravidla také obsahy normativních systémů (právních, morálních aj.), vnitřně se s nimi však neztotožňuje, neboť kolidují s jeho vlastním hodnotovým systémem. Deliktní utilitarismus nemusí vždy sklouznout až k protiprávnímu jednání. Pro případy, že se tak stane, poskytuje vhodnou argumentaci, která protiprávní jednání zdůvodňuje (u společensky méně závažných trestných činů). Kritériem akceptace práva je uspokojení osobního prospěchu.
7. Právní nonkonformismus - nositel tohoto postoje má záporný vztah k právu, který však pramení pouze z potřeby a nutnosti se odlišit, distancovat od většinových norem, vzorů chování a hodnot. Jedná se o výraz potřeby odlišit se od obecného konsenzuálního právního jednání ze strany referenční sociální skupiny a širšího sociálního zázemí. Nositel tohoto postoje dává demonstrativně najevo svoje opoziční stanoviska proti standartnímu právně loajálnímu právnímu cítění. Od právního konformismu se liší tím, že referenční skupina zde působí jako ten subjekt, od kterého se chce jedinec odlišit. Naopak u právního konformismu je právě referenční skupina tím, kdo motivuje jedince chovat se s právem v souladu.
8. Právní deviace, jak název napovídá, je postoj, který představuje jakousi odchylku. Jedinec se odchyluje od právních norem z toho důvodu, že právní normy vnitřně neakceptuje a staví se k jejich normativním požadavkům rezervovaně. Subjekt práva nedostatečně vnímá sociální tlak působící na dodržování práva. V rámci procesu rozhodování připouští běžně také protiprávní varianty jednání. Nositel tohoto postoje zcela postrádá zábrany působící jako brzdy protiprávního jednání. Jedinec neakceptuje to právo, které mu nevyhovuje.
9. Právní anarchismus spočívá ve výlučném odmítání právních norem. Jedinec neakceptuje existenci a obecnou závaznost právních norem. Jedná se o postoj, který je příznačný pro různé asociální jedince či subkultury. Právo je nepřijatelné, neboť omezuje absolutní svobodu jedince.⁵⁴

⁵⁴ HUNGR, Pavel, KRŠKOVÁ, Alexandra. *Psychologické aspekty působení práva*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1985, s. 125 – 131.

2.6 Diferenciace právního vědomí

Právní vědomí obecně a zejména pak postoje k právu podléhají mnoha faktorům, které působí na jejich utváření. Obecně můžeme tyto faktory rozdělit do dvou základních skupin:

- **Psychogenní faktory** jsou faktory, které vyplývají z mechanismů lidské psychiky každého jednotlivce jako jedinečné osobnosti. Tyto faktory jsou předmětem studia především psychologie práva a napomáhají nám například při vysvětlení jednotlivých postojů k právu.
- **Sociální faktory** jsou například sociální zázemí jednotlivce, sociální interakce, zastávané sociální pozice a další sociální charakteristiky.

Nelze však jednoznačně říci, který z těchto faktorů je významnější. Pro pochopení právních postojů konkrétního jedince jsou však psychogenní faktory klíčové. Dva subjekty mohou mít totiž při totožných sociálních podmínkách zcela odlišné postoje k právu. Na druhé straně nám však psychogenní faktory nedovedou vysvětlit rozdílnost postojů k právu u různých sociálních skupin a kategorií. Sociologie práva tedy při zkoumání sociálních faktorů vychází ze zdánlivě konstantních psychogenních faktorů a zaměřuje se pouze na faktory sociální.

Při analýze těchto sociálních determinant, jež utváří právní vědomí jednotlivce, si právní sociologové kladou otázku, které z těchto faktorů se podílejí na ovlivňování úrovně právního vědomí jedince nejvýrazněji, zvláště pak na podobu právních postojů. O odpověď na tuto složitou otázku se pokoušela řada empirických studií, počínající studiem Torgnyho Segerstedta v roce 1949 ve Švédsku. Výsledky těchto studií s ohledem na šest nejvýznamnějších determinant lze shrnout takto:⁵⁵

1. Pohlaví

Studie společně konstatují statisticky významnou tendenci k nižší úrovni znalosti práva u žen, a to i u žen s vyšší úrovní právního vzdělání. Co se týče hodnocení závažnosti protiprávního jednání, není zde patrná žádná odlišnost vzhledem k opačnému pohlaví. Ženy však projevují v obecné rovině tendence být přísnější než muži při stanovení výše trestu, ale naopak při určování výše trestu v konkrétních případech mají ženy tendence být mírnější. Některé studie pak ukazují tendence mužů hodnotit trestné činy proti majetku přísněji. Rozdíly se také projevily v oblasti morálních poklesků, zvláště pak u sexuálních trestných činů. Obecně můžeme konstatovat, že zmíněné diference mají tendence slábnout spolu s nižším věkem, s postupující urbanizací a s rostoucí sociální a vzdělanostní

⁵⁵ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 142.

úrovni žen. Ženy s vyšší sociální participací mají sklony přizpůsobovat své postoje, které se stávají více “mužské”.

2. Věk

Věk je výrazně relevantním faktorem. Obecně lze říci, že mladí respondenti mají sklony být více shovívaví, tolerantnější, s chutí k reformám a liberálnější ve vztahu ke zločinu a pachatelům. Naproti tomu starší lidé mají tendence být přísnější, netolerantní a konzervativní, pokud jde o případné právní reformy. Mladí lidé obecně projevují menší respekt k právu. Některé studie pak naznačují, že s přibývajícím věkem znalost práva slábne. Jednou z možných příčin této tendence je fakt, že starší lidé se stávají méně přístupní okolním vlivům a společnost se postupně čím dál tím více odlišuje od jejich pohledu na svět. U žen je pak tento stav mnohem více patrný než u mužů.

3. Vzdělání

Empirické podklady uznávají tento faktor rovněž jako velmi důležitý. Vzdělání působí na postoje jednotlivců mnohem více nežli socioekonomické faktory, ale nepůsobí zcela jednosměrně či jednoznačně. Obecně můžeme říci, že vyšší vzdělání koreluje s vyšší důvěrou jedince v právo. Tuto návaznost lze racionálně vysvětlit tím, že vyšší vzdělání vede k vyšší identifikaci s právními autoritami a k zastávání se různých způsobů udržování sociálního pořádku. Tento názor potvrzují dánské i polské empirické podklady.

4. Stupeň urbanizace

Empirické studie ukazují, že městská populace má méně přísné postoje k trestání porušení zákona a je obecně shovívavější nežli populace venkovská. Tento závěr lze úspěšně vysvětlit pomocí teorie imitace, která říká, že vlivy působící na naše chování a názory se různě výrazně promítají v závislosti na příslušnosti k určité sociální vrstvě a míře urbanizace komunity.

5. Náboženská a politická příslušnost

Vliv tohoto faktoru na utváření postojů k právu v moderní době výrazně slábne, výjimky tvoří extremistická hnutí.⁵⁶

6. Socioekonomické proměnné

Obecné tendence zachycené ve většině empirických studií ukazují, že příslušníci vyšších sociálních vrstev jsou při trestání porušení práva přísnější a méně tolerantní než příslušníci nižších sociálních vrstev. Tato tendence se vztahuje nejvýrazněji na majetkové a násilné trestné činy. Dalšími tradičně užívanými proměnnými, jako je výše příjmu, zaměstnání

⁵⁶ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 142 – 143.

apod., se nebudeme dále zabývat, neboť tyto faktory se ukázaly jako nedostatečně vypovídající^{57 58}.

⁵⁷ Uváděné závěry jsou čerpány ze sociologických výzkumů prováděných v západoevropských zemích a v Polsku.

⁵⁸ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 144.

3 Praktická část práce

3.1 Příprava sociologického výzkumu

3.1.1 Námět a cíl výzkumu

Na základě dostupných sociologických výzkumů z oblasti právního vědomí⁵⁹ je patrné, že úroveň znalostí práva ve společnosti obecně není nikterak valná. Byť u nás v této oblasti nebyl doposud proveden žádný rozsáhlý výzkum, různé drobné ankety, rozhovory a především osobní zkušenosti autora naznačují, že ani Česká republika nebude na poli Evropy žádnou výjimkou. V rámci této kapitoly si tedy rozebereme jednotlivé fáze přípravy sociologického výzkumu⁶⁰. Cílem tohoto výzkumu bude zmapovat úroveň právních znalostí mezi občany ČR a následně výsledky analyzovat. Důraz bude kladen na jednotlivé sociální faktory, které zásadně ovlivňují úroveň právních znalostí jednotlivců. Jak již bylo uvedeno v teoretické části této práce, těmito hlavními faktory jsou především pohlaví, věk a stupeň vzdělání. Dalšími faktory, které mohou mít vliv na úroveň právních znalostí, je pak druh vykonávaného zaměstnání, stupeň urbanizace v místě bydliště, finanční příjem, náboženská příslušnost či stupeň politické angažovanosti.

Výsledky provedeného výzkumu pak bude možné různorodě prakticky aplikovat. Pokud se ukáže, že některé skupiny respondentů projevují hluboce podprůměrnou znalost práva, může být toto zjištění signálem pro posílení aktivity šíření práva v této cílové skupině. Naopak pokud některá ze zkoumaných skupin vykáže velmi dobrou znalost práva, může být takový závěr podkladem pro potenciální budoucí výzkum, jehož cílem by mohlo být nalezení příčin této vysoké úrovně právních znalostí a aplikování těchto poznatků na skupiny, které jsou v této oblasti slabší.

3.1.2 Předmět výzkumu

Jak již bylo v předchozích kapitolách nastíněno, součástí právního vědomí je také znalost práva, ať už ve smyslu povědomí, že je určitá oblast právem upravena, nebo konkrétní znalost konkrétní právní normy. Vzhledem k tomu, že výzkum právního vědomí jako celku by bylo složité a velmi časově náročné zkoumat, soustředíme se v rámci této práce pouze na úroveň znalostí platného práva ve společnosti, a to především na znalost konkrétních právních institutů každodenního života občana ČR. Výzkum bude soustředěn na ověřování znalostí z různých

⁵⁹ Jedná se o sociologické výzkumy právního vědomí prováděné v západoevropských státech, především v Polsku. U nás doposud nebyl proveden obdobný rozsáhlý reprezentativní výzkum. Zdroj: VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 144.

⁶⁰ Struktura jednotlivých fází sociologického výzkumu převzata z DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost?* 1. vydání. Praha: Karolinum, 2002, s. 120 – 121.

oblastí práva, přičemž každý jednotlivý zkoumaný jedinec bude zařazen do konkrétních diferenčních skupin (např. na základě pohlaví, věku, vzdělání apod.) Vhodnost a účelnost těchto skupin bude zjišťována pomocí předvýzkumu.

Co se týče **pracovních hypotéz**, ty jsou formulovány na základě teoretické části této práce, viz kapitola 2.4 a 2.6. Na základě dosud provedených empirických výzkumů v dané oblasti tedy předpokládáme:

- Vyšší znalost práva u mužů než u žen.
- Vyšší znalost práva u lidí v produktivním věku (20 až 64 let) než u mladých lidí (do 19 let) a seniorů (nad 65 let), kdy v rámci produktivního věku roste úroveň právních znalostí spolu s věkem.
- Nižší znalost práva u lidí, kteří pracují manuálně než u lidí pracujících spíše duševně.
- Rostoucí znalost práva spolu s rostoucím vzděláním.
- Existenci souvislostí mezi stupněm urbanizace v místě, kde dotazovaný tráví většinu svého času, a úrovní právních znalostí.

3.1.3 Zkoumaný soubor

Co se týče výběru respondentů, základním požadavkem bude, aby se jednalo o občany ČR, neboť u těchto se znalost českého práva presumuje. Pokud bude tato základní podmínka splněna, budou respondenti diferenciováni do skupin na základě:

- Pohlaví. Na tyto podskupiny:
 - o Muži.
 - o Ženy.
- Věku. Věkové podskupiny budou stanoveny takto:
 - o Do 19 let věku.
 - o 20 až 34 let věku.
 - o 35 až 64 let věku.
 - o 65 a více let věku.
- Vzdělání. Respondenti budou členěni dle nejvyššího dosaženého vzdělání do následujících podskupin:
 - o Základní vzdělání nebo bez vzdělání.
 - o Středoškolské vzdělání bez maturity.
 - o Středoškolské vzdělání s maturitou.
 - o Vyšší odborné vzdělání.

- Vysokoškolské vzdělání.
- Současného nebo minulého zaměstnání, a to do těchto podskupin:
 - Manuálně pracující (například skladníci, řemeslníci, kuchaři apod.).
 - Duševně pracující (například učitelé, úředníci, lékaři apod.).
 - Osoby doposud nezaměstnané.
- Stupně urbanizace v místě, kde daná osoba tráví nejvíce času. Respondenti budou rozděleni dle počtu obyvatel na tyto podskupiny:
 - Méně než 10.000 obyvatel (vesnice, menší města).
 - Více než 10.000 obyvatel a méně než 50.000 obyvatel (větší města).
 - Více než 50.000 obyvatel (Praha a statutární města).

Výběrovým souborem tedy budou občané ČR členění dle specifických vlastností stanovených výše. Co do povahy výzkumu se bude jednat o výzkum experimentální povahy, nikoliv tedy reprezentativní co do vztahu k celé české společnosti. Komplexní sociologický výzkum tak, aby naplňoval podmínky reprezentativnosti, přesahuje rozsahem možnosti a účel této práce.⁶¹

3.1.4 Technika sběru dat

V obecné sociologii existuje mnoho různých technik určených ke sběru informací. Těmi nejzákladnějšími jsou pozorování, rozhovor, dotazník a analýza dokumentů. Z tohoto výběru se jako vhodný nástroj sběru dat pro tuto práci jeví všechny čtyři uvedené možnosti, avšak v časové náročnosti jednotlivých technik je podstatný rozdíl. Pozorování, rozhovor i analýza dokumentů jsou techniky, které jsou bohužel časově velmi náročné. Na druhé straně dotazník umožňuje získat informace od relativně velkého počtu respondentů v přiměřeně krátkém čase.⁶²

Jako technika sběru dat pro tuto práci bude tedy užita technika dotazníku. Jedná se o vysoce efektivní techniku, která může postihnout velký počet respondentů při poměrně nízkých nákladech a v relativně krátkém časovém úseku. K získávání dat pomocí dotazníku navíc nejsou potřeba žádní spolupracovníci v terénu a náklady na rozptýlení vzorku jsou taktéž minimální. Dotazník je technikou, při níž respondent odpovídá na otázky předem připravené na určitém formuláři. K otázkám v dotazníku obvykle patří identifikační znaky respondenta a jiné proměnné. Dotazník může být jak anonymní, tak neanonymní, přičemž zachování anonymity je u dotazníku velmi přesvědčivé. Důležitou vlastností dotazníku je také jeho grafická úprava, jež má navodit příznivý stav u dotazovaného. Výzkum formou dotazníku poté může probíhat osobně nebo

⁶¹ Jednotlivé skupiny a podskupiny byly vytvořeny pomocí údajů získaných z webových stránek Českého statistického úřadu.

⁶² DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost?* 1. vydání. Praha: Karolinum, 2002, s. 123 – 125.

zprostředkovaně (např. pomocí internetu). Samotné konstrukci dotazníku se věnují následující kapitoly.⁶³

3.1.5 Předvýzkum

Esenciální součástí každého výzkumu je také předvýzkum. Jedná se o test nástrojů, které budou využity pro samotný výzkum. Předvýzkum je obvykle prováděn na malém vzorku cílové populace s cílem testovat srozumitelnost, náročnost a jednoznačnost otázek.⁶⁴

Jako nástroj předvýzkumu byl zvolen pochopitelně rovněž dotazník a následný ústní rozhovor s respondenty týkající se srozumitelnosti a určitosti otázek a jejich obtížnosti. Hlavním cílem předvýzkumu bylo zjistit, zdali potenciální respondenti rozumí formulaci otázek a které jednotlivé osobní informace jsou ochotni v dotazníku uvádět. Dotazník k předvýzkumu pak vypadal následovně:

Otázka č. 1

Kamarádi Petr a Adam sekají na dvorku dřevo. Jednou se ale Petr špatně trefí, sekera mu sklouzne a usekne Adamovi celou dlaň. Jednání Petra posoudíme jako:

- A) trestný čin těžkého ublížení na zdraví
- B) trestný čin těžkého ublížení na zdraví z nedbalosti
- C) trestný čin zmrzačení
- D) nejsem si jistý/jistá odpovědí

Cílem této otázky bylo zjistit, zdali umí respondenti rozlišit mezi úmyslnými/neúmyslnými trestnými činy a zdali mají obecné povědomí o jednotlivých trestných činech, kdy možnost C) je trestný čin zcela smyšlený. Správnou odpovědí v tomto případě je možnost B) dle § 147 trestního zákoníku.⁶⁵

Otázka č. 2

Pan Novák daruje svému příteli panu Nevděčnému k narozeninám vzácnou lahev vína. Několik dní poté se pan Novák dozví, že pan Nevděčný hrubě urazil jeho manželku a veřejně jí vyhrožoval násilím. Pan Novák:

- A) má nárok na vrácení daru
- B) nemá na vrácení daru nárok

⁶³ VEČEŘA: *Základy sociologie...*, s. 181.

⁶⁴ DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost?* 1. vydání. Praha: Karolinum, 2002, s. 122.

⁶⁵ zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

- C) má na vrácení daru nárok, pouze pokud by pan Nevděčný urazil přímo jeho
- D) nejsem si jistý/jistá odpovědí

Tato otázka směřuje ke zjištění znalostí v oblasti práva občanského. Možnost A) je správná dle § 630 občanského zákoníku.⁶⁶

Otázka č. 3

Pan Ovocný se rozhodl založit akciovou společnost. Rád by tuto společnost pojmenoval Jablka a Hrušky. Ví však, že zákon mimo názvu firmy požaduje také označení typu obchodní společnosti. Správné znění dle zákona bude tedy:

- A) Jablka a Hrušky a.s.
- B) Jablka a Hrušky akc. spol.
- C) možnost A i B jsou správně
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka směřuje ke znalostem obchodního práva. Cílem bylo zjistit, jestli jsou respondenti schopní vnímat i takové detaily, jako označení typu obchodní společnosti. Správnou možností je zde možnost C) dle § 154 odst. 2 obchodního zákoníku.⁶⁷

Otázka č. 4

Jste účastníkem správního řízení. Správní orgán Vás vyzve, abyste učinili písemné podání do 10 dnů. Desátý den připadá na sobotu 10. ledna. Posledním dnem této lhůty bude:

- A) pátek 9. ledna
- B) sobota 10. ledna
- C) pondělí 12. ledna
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka spadá pod oblast správního práva procesního a měla zjistit, zdali je možné pokládat i otázky, které se týkají jednotlivých lhůt. Správnou odpovědí je možnost C) dle § 40 odst. 1 písm. c) správního řádu.⁶⁸

⁶⁶ zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁷ zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁸ zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Otázka č. 5

Pan Pracovitý je zaměstnancem ve společnosti Alfa s.r.o. Pracovní poměr byl uzavřen na dobu určitou, a to na 5 let. Pan Pracovitý si však neuvědomil, že má takto sjednanou smlouvu, a i po tomto datu chodil i nadále do zaměstnání a zaměstnavatel mu přiděloval pracovní úkoly. Pan Pracovitý:

- A) má nárok na mzdu, pracovní poměr se automaticky prodloužil na dalších 5 let
- B) má nárok na mzdu, pracovní poměr se automaticky změnil na dobu neurčitou
- C) nemá nárok na mzdu, jeho pracovní poměr skončil
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka měla prověřit znalosti respondentů v oblasti pracovního práva, směřovala především k zjištění, jestli zaměstnanci dobře znají svá práva v oblasti pracovněprávních vztahů. Správná odpověď je možnost B) dle § 65 odst. 2 zákoníku práce.⁶⁹

Otázka č. 6

Paní Smolná a pan Úspěšný bývali manželé. Po rozvodu se však paní Smolné přihodil těžký úraz, v důsledku kterého není schopna se sama živit. Požádala proto bývalého manžela, aby jí přispíval na výživu. Pan Úspěšný však toto důrazně odmítá. Paní Smolná se proto obrátila na soud. Jak soud rozhodne?

- A) soud paní Smolné vyhoví
- B) soud paní Smolné nevyhoví, po rozvodu již nemá na výživné žádný nárok
- C) soud paní Smolné nevyhoví, protože úraz si přivodila až po rozvodu manželství
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka spadá pod oblast práva rodinného a jejím úkolem bylo zjistit, jestli jsou respondenti obeznámeni s institutem výživného mezi rozvedenými manželi. Správnou odpovědí je možnost A) dle § 92 odst. 1 zákona o rodině.⁷⁰

Otázka č. 7

Prezidentu ČR byl postoupen k podpisu nový ústavní zákon. Prezident však využil své právo veta a zákon vrátil do Poslanecké sněmovny ČR. Platí, že:

- A) zákon nebyl přijat, ale Poslanecká sněmovna ČR může prezidenta přehlasovat

⁶⁹ zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁰ zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

- B) zákon nebyl přijat a Poslanecká sněmovna ČR nemá možnost tento stav zvrátit
- C) zákon byl přijat
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka prověřovala znalosti respondentů v oblasti práva ústavního. Jednalo se o otázku, která zjišťovala, jak náročné otázky lze respondentům pokládat, neboť se jedná o výjimku z pravidla. Správnou možností je zde možnost C) dle čl. 50 odst. 1 Ústavy České republiky.⁷¹

Otázka č. 8

Která z těchto daní plyne mimo státního rozpočtu také do rozpočtů obcí:

- A) daň z nemovitostí
- B) daň z převodu nemovitostí
- C) daň silniční
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Otázka č. 8 měla prověřit znalosti respondentů v oblasti práva finančního a daňového. Správnou odpovědí je zde možnost A) dle § 4 zákona o rozpočtovém určení daní.⁷²

Otázka č. 9

Pan Neklidný podal na pana Mrzutého žalobu o zaplacení částky 8.000 Kč. Soud jeho návrhu vyhověl a uložil panu Mrzutému povinnost tuto částku zaplatit. Pan Mrzutý:

- A) má právo se proti rozhodnutí soudu odvolat do 15 dní
- B) má právo se proti rozhodnutí soudu odvolat do 30 dní
- C) nemá právo se odvolat
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka měla prověřit povědomí respondentů o tzv. bagatelních věcech. Jednalo se o další otázku, která měla testovat především náročnost otázek, kterou lze zvolit v samotném výzkumu. Správnou odpovědí je zde možnost C) dle § 202 odst. 2 občanského soudního řádu.⁷³

Otázka č. 10

Pokud mezinárodní smlouva, k jejíž ratifikaci dal Parlament ČR souhlas, stanoví něco jiného než vnitrostátní právní předpis ČR:

⁷¹ zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁷² zákon č. 243/2000 Sb., o rozpočtovém určení daní, ve znění pozdějších předpisů.

⁷³ zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

- A) užije se tato mezinárodní smlouva, vnitrostátní předpis se nepoužije
- B) užije se vnitrostátní předpis, neboť vnitrostátní právo má vždy přednost
- C) soud rozhodne, jestli se užije MS nebo vnitrostátní právní předpis
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Touto otázkou bylo testováno, zdali jsou si respondenti vědomi faktu, že součástí právního řádu ČR jsou kromě zákonů také mezinárodní smlouvy. Správnou odpovědí je možnost A) dle čl. 10 Ústavy České republiky.⁷⁴

Otázka č. 11

Soustavu obecných soudů v ČR tvoří:

- A) Nejvyšší soud, Vrchní soudy, krajské soudy a okresní soudy
- B) Ústavní soudy, Nejvyšší soudy, Vrchní soudy, krajské soudy a okresní soudy
- C) Ústavní soud, Vrchní soud, Nejvyšší soudy, krajské soudy a okresní soudy
- D) nejsem si jistý/á odpovědí

Tato otázka měla prověřit základní povědomí respondentů o struktuře obecné soudní soustavy v ČR. Jednotlivé možnosti byly nastaveny tak, aby byla odpověď jednoznačná, i kdyby neměli respondenti povědomí o faktu, že Ústavní soud stojí mimo tuto soustavu. Správná je možnost A) dle čl. 91 Ústavy České republiky.⁷⁵

Následující otázky již mají pouze rozřazovací charakter a slouží ke zjištění informací o respondentech, které jsou pro tento předvýzkum relevantní.

Otázka č. 12

Jste:

- A) muž
- B) žena

Otázka č. 13

Váš současný věk se pohybuje v rozmezí:

- A) do 19 let
- B) 20 – 34 let

⁷⁴ zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁵ Tamtéž.

- C) 35 – 64 let
- D) 65 a více let

Otázka č. 14

Vaše nejvyšší dosažené vzdělání je:

- A) základní nebo bez vzdělání
- B) středoškolské bez maturity
- C) středoškolské s maturitou
- D) vyšší odborné
- E) vysokoškolské

Otázka č. 15

Při Vašem současném nebo minulém zaměstnání jste pracoval/a:

- A) spíše manuálně (např. dělníci, řemeslníci, řidiči apod.)
- B) jinak než manuálně (úředníci, učitelé, lékaři apod.)
- C) doposud jsem nebyl/a zaměstnán/a
- D) nejsem si jistý/á zařazením. Doplňte prosím Vaše povolání

Otázka č. 16

Obec, ve které trávíte většinu svého času, má:

- A) méně než 10.000 obyvatel
- B) více než 10.000 a méně než 50.000 obyvatel
- C) více než 50.000 obyvatel
- D) nejsem si jistý/á. Doplňte název obce

Otázka č. 17

Váš měsíční hrubý příjem činí:

- A) do 15.000 Kč
- B) nad 15.000 Kč do 25.000 Kč
- C) nad 25.000 Kč do 50.000 Kč
- D) nad 50.000 Kč

Takto vypadal dotazník určený k předvýzkumu. Celkově obsahoval 17 otázek, z nichž 11 bylo znalostního charakteru, 6 otázek pak tvořily otázky rozřazovací.

Co se týče cílové skupiny předvýzkumu, byly zvoleny náhodné osoby především z blízkého okolí autora. Účelem předvýzkumu bylo pouze testovat vhodnost a náročnost kladených otázek, a proto nebylo nutno vybírat respondenty dle blíže určených znaků. Celkový počet respondentů u předvýzkumu byl stanoven na 15 osob.

3.1.6 Výsledky předvýzkumu

Co do celkové úspěšnosti respondentů byl nejvyšší počet správných odpovědí 8 z 11 možných. Naopak nejnižší počet správných odpovědí byla 1 správná odpověď z 11 možných. Aritmetický průměr součtu počtu správných odpovědí všech respondentů a celkového počtu respondentů vychází na 3,8. Po zaokrouhlení tedy průměrný respondent správně zodpověděl čtyři otázky, špatně pak odpověděl na otázek sedm. Úspěšnost u jednotlivých otázek pak vypadala následovně:

- Otázka č. 1 – 11 správných odpovědí z 15 možných.
- Otázka č. 2 – 2 správné odpovědi.
- Otázka č. 3 – 5 správných odpovědí.
- Otázka č. 4 – 8 správných odpovědí.
- Otázka č. 5 – 2 správné odpovědi.
- Otázka č. 6 – 5 správných odpovědí.
- Otázka č. 7 – 1 správná odpověď.
- Otázka č. 8 – 8 správných odpovědí.
- Otázka č. 9 – žádná správná odpověď.
- Otázka č. 10 – 6 správných odpovědí.
- Otázka č. 11 – 6 správných odpovědí.

Při analýze těchto výsledků tedy můžeme dojít k tomu, že obtížnost otázek č. 2, 5, 7 a 9 byla nepřiměřeně vysoká. Zatímco u otázek č. 2 a 5 se jednalo spíše o neznalost platné právní úpravy, u otázek č. 5 a 7 respondenti znali relativně správnou odpověď, ale nezaregistrovali, že v obou případech se jednalo o výjimku z pravidla. U ostatních otázek byla obtížnost nastavena přiměřeně a vhodně. U otázek, které se týkaly diferenčních znaků respondentů, nebyly zjištěny žádné nedostatky s výjimkou otázky č. 18, která se týkala výše hrubého příjmu respondentů. Tuto otázku nezodpovědělo 6 z 15 respondentů. Tento odmítavý přístup nám napovídá, že tato informace je pro respondenty určitým způsobem citlivá a to samé potvrdili respondenti v ústním rozhovoru. Z tohoto důvodu nebude tato otázka do následného dotazníku zařazena. Z ústních rozhovorů s respondenty pak vyplynulo, že většina z nich považuje otázky za srozumitelné, určité a přiměřeně náročné s výjimkou výše zmíněných otázek č. 2, 5, 7 a 9.

3.2 Výzkum úrovně právních znalostí

3.2.1 Konstrukce nástrojů pro sběr dat

Sestavení dotazníku se v obecné sociologii řídí několika základními pravidly. Otázky v dotazníku musí být především obsahově a jazykově srozumitelné, jednoznačné, přiměřeně dlouhé a nenáročné na paměť. Otázky by ale neměly mít sugestivní povahu či nepřiměřeně provokovat. Nejdůležitější otázky bývají kladeny doprostřed dotazníku. Typově mohou být otázky v dotazníku uzavřené, otevřené, polo-uzavřené, filtrační, projekční, kontrolní či trikové.

Pro účely této práce bude dotazník sestaven především z otázek uzavřených, ale bude obsahovat i několik otázek otevřených. Uzavřené otázky se totiž v rámci předvýzkumu ukázaly jako snadnější varianta, neboť respondenti pouze volili vylučovací metodou a nemuseli vykázat samotnou znalost právních norem. Jednotlivé otázky se pak budou týkat znalostí práva z různorodých právních odvětví. Co se týče náročnosti znalostních otázek, ta bude nastavena u jednotlivých otázek v souladu s výsledky předvýzkumu. Výsledný dotazník určený ke sběru dat má následující podobu:

V úvodu dotazníku bude uvedeno, že nesprávné odpovědi budou záporně bodovány, na rozdíl od nezodpovězení otázky. Jedná se pouze o trikové tvrzení, čímž má být zabráněno, aby respondenti zkoušeli jednotlivé odpovědi náhodně hádat.

Otázka č. 1

Petr ukradl svému sousedovi zahradní sekačku. Tuto sekačku se pak rozhodl schovat u svého dobrého kamaráda Adama. Ten sice dobře věděl, že je sekačka kradená, ale chtěl kamarádovi pomoci, a proto svolil. Adam bude pravděpodobně odpovědný za:

- A) trestný čin krádeže stejně jako Petr
- B) trestný čin podílnictví
- C) Adam nebude trestně odpovědný

První otázka v dotazníku směřuje k ověření znalostí respondentů v oblasti práva trestního. Tato otázka má ověřit, zda jsou si respondenti vědomi, že i účast na trestném činu jiné osoby je trestná, ale nejedná se o totožnou skutkovou podstatu. Správnou odpovědí je možnost B) dle § 214 odst. 1 písm. a) trestního zákoníku.⁷⁶

⁷⁶ zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Otázka č. 2

Panu Poctivému se jednoho dne porouchal automobil. Svěřil jej proto svému známému panu Liškovi. Ten mu řekl, že automobil je nenávratně poškozen a už nepojede. Pan Poctivý si proto neprodleně na základě kupní smlouvy pořídil od pana Lišky jeho starý automobil. Posléze však zjistil, že ho pan Liška napálil, neboť jeho starý automobil šel bez větších problémů opravit. Platí, že:

- A) kupní smlouva bude bez dalšího platná
- B) kupní smlouva bude bez dalšího neplatná
- C) kupní smlouva bude platná, pokud se pan Poctivý nedovolá neplatnosti této smlouvy

Tato otázka směřuje do práva občanského a souvisí s problematikou omylu. Cílem této otázky je poznat schopnost respondentů rozlišit relativní a absolutní neplatnost právního úkonu. Možnost C) je v tomto případě správnou odpovědí dle § 49a občanského zákoníku.⁷⁷

Otázka č. 3

Pan Horlivý se chystá zúčastnit zasedání zastupitelstva obce, ve které žije. Není si však jistý, zdali mu bude účast na zasedání zastupitelstva umožněna. Platí, že:

- A) zasedání zastupitelstva obce je vždy veřejné
- B) zasedání zastupitelstva obce je vždy neveřejné
- C) zasedání zastupitelstva obce může být veřejné i neveřejné. Toto si stanoví každá obec samostatně

Třetí otázka v dotazníku ověřuje znalosti dotazovaných z oblasti práva správního. Cílem otázky je zjistit, jestli se respondenti zajímají o také o místní samosprávu v místě bydliště. Správnou odpovědí je možnost A) dle § 93 odst. 3 zákona o obcích.⁷⁸

Otázka č. 4

Pan Krátký a pan Dlouhý zakládají společně veřejnou obchodní společnost. Nemohou se však shodnout na jménu firmy. Která z následujících možností je v souladu se zákonem?

- A) Krátký a Dlouhý – veřejná obchodní společnost
- B) Krátký a spol.
- C) možnost A i B jsou správně

⁷⁷ zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁸ zákon č. 128/2000 Sb., o obcích, ve znění pozdějších předpisů.

Čtvrtá otázka spadá pod odvětví práva obchodního. Účelem této otázky je zjistit povědomí respondentů o tom, že i název obchodní společnosti je právem upravená oblast se svými náležitostmi. Správnou odpovědí je zde možnost C) dle § 77 obchodního zákoníku.⁷⁹

Otázka č. 5

Pan Nálevka je majitelem lihovaru. Jeho zaměstnanec pan Nenáročný má v pracovní smlouvě stanoveno, že mu bude část mzdy vyplácena v lihovinách. Platí, že:

- A) naturální mzdu nelze platně sjednat
- B) naturální mzdu lze platně sjednat s výjimkou lihovin a tabákových výrobků
- C) naturální mzdu lze platně sjednat bez výjimek

Pátá z otázek se týká práva pracovního. Jejím cílem bylo zjistit, zdali existuje mezi dotazovanými obecné povědomí o institutu naturální mzdy a jeho limitech. Správnou odpovědí jest možnost B) dle § 119 odst. 2 zákoníku práce.⁸⁰

Otázka č. 6

Pan Osamělý je bezdětný starý mládenec. Na sklonku života se však rozhodl, že si osvojí osiřelého Adama (22 let), se kterým se velmi sblížil. Může takto učinit?

Šestá otázka je první z otevřených otázek v dotazníku. Spadá pod odvětví práva občanského a správnou odpovědí je v tomto případě tvrzení, že pan Osamělý nemůže takto učinit. Jedná se totiž o osvojení zletilého, které není dle zákona o rodině vůbec přípustné.⁸¹

Otázka č. 7

Pan Ukrutný dlouhodobě nechává svého psa, aby se toulal po sousedově pozemku a poškozoval jeho majetek. Když se proti tomuto jednání soused ohradil, pan Ukrutný mu přiložil ke krku nůž a pohrozil mu fyzickou likvidací, pokud nenechá jeho psa, aby si dělal, co se mu zlíbí. Soused se hrozby zalekl a dál tedy toto příkoří trpěl. Jednání pana Ukrutného posoudíme jako:

- A) přešupek proti občanskému soužití
- B) trestný čin vydírání
- C) nebude se jednat o trestný čin

⁷⁹ zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁰ zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

⁸¹ Tamtéž.

Otázka s číslem sedm spadá pod odvětví práva trestního a zkoumá schopnost respondentů rozlišit mezi nepostižitelným jednáním, přestupkem a trestným činem. Správnou odpovědí je v tomto případě možnost B) dle § 175 odst. 1 a 2 písm. c) trestního zákoníku.⁸²

Otázka č. 8

Pan Sebevědomý (35 let) by se rád prosadil v politice. Chce proto kandidovat na některou z veřejných funkcí. Pan Sebevědomý může kandidovat do:

- A) Poslanecké sněmovny
- B) Senátu
- C) do obou komor Parlamentu ČR

Osmá otázka v dotazníku se řadí mezi otázky z odvětví práva ústavního. Úkolem této otázky je zjistit, zdali si respondenti uvědomují, že výkon každé veřejné funkce je určitým způsobem věkově limitován. Správnou odpovědí je v tomto případě možnost A), neboť minimální věk pro výkon funkce senátora je 40 let dle čl. 19 Ústavy ČR.⁸³

Otázka č. 9

Pan Vlivný byl poprvé zvolen prezidentem ČR. Po uplynutí jeho funkčního období kandiduje na post prezidenta znovu. Může být znovu zvolen?

Otázka s číslem devět spadá rovněž pod odvětví práva ústavního. Tato otázka směřuje k ověření znalostí o úřadu prezidenta republiky. Správnou odpovědí je zde tvrzení, že pan Vlivný může být opětovně zvolen, což dokládá také čl. 57 odst. 2 Ústavy ČR.⁸⁴

Otázka č. 10

Pan Pracovitý jednoho dne přijde do zaměstnání a zjistí, že stroj, který má obsluhovat, se porouchal. Zaměstnavatel mu však odmítne dát jinou práci a pošle ho domů. Pan Pracovitý má ze zákona nárok na:

- A) náhradu mzdy ve výši 80 % průměrného výdělku
- B) náhradu mzdy ve výši 50 % průměrného výdělku
- C) nemá nárok na náhradu mzdy

⁸² zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁸³ zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁴ Tamtéž.

Tato otázka spadá pod odvětví práva pracovního a jejím úkolem je zkoumat, zda jsou si respondenti vědomi svých zákonných práv vůči zaměstnavatelům. Správnou odpovědí je tedy možnost A) dle § 207 písm. a) zákoníku práce. Jednotlivé odpovědi jsou naformulovány tak, aby respondenti prokázali konkrétní znalosti obsahu právních norem, které se jich ve většině případů bezprostředně dotýkají.⁸⁵

Otázka č. 11

Pan Bezbranný by rád zabránil tomu, aby jeho jediný syn Pavel zdědil po jeho smrti celý jeho majetek. Zvažuje proto jeho vydědění. Pro který z těchto důvodů nemůže Pavla vydědit?

- A) Pavel neprojevuje o otce opravdový zájem, který by jinak projevoval měl
- B) Pavel má velké množství všemožných dluhů
- C) Pavel je nezaměstnaný a je závislý na alkoholu a drogách (vede nezřízený život)

Jedenáctá otázka se řadí mezi otázky z odvětví práva občanského. Cílem této otázky je zkoumat povědomí respondentů o zákonných limitech institutu vydědění. Možnost B) je správnou odpovědí a to dle § 469a občanského zákoníku.⁸⁶ Možnost A) i C) jsou platnými důvody pro vydědění potomka.

Otázka č. 12

V kolika letech je v ČR nejdříve možné uzavřít manželství?

Dvanáctá otázka z dotazníku směřuje k ověření znalostí z práva rodinného. Jedná se o další z otázek otevřených, kdy musí dotazovaní prokázat určitou znalost limitu daného institutu a nelze pouze náhodně zvolit jednu z odpovědí. Správnou odpovědí je v tomto případě číslovka 16 dle § 13 odst. 1 zákona o rodině.⁸⁷

Otázka č. 13

Kolik dní činí obecně odvolací lhůta v soukromoprávních věcech?

Otázka s pořadovým číslem 13 zkoumá již konkrétní znalosti respondentů z oblasti civilního práva procesního. Jedná se o jednu z náročnějších otázek již z toho důvodu, že vyžaduje znalosti

⁸⁵ zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁶ zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁷ zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

o obsahu pojmu “soukromoprávní“ a rovněž znalost konkrétního počtu dní. Správnou odpovědí je zde číslovka 15 dle § 204 občanského soudního řádu.⁸⁸

Otázka č. 14

Radek (16 let) jednoho dne okradl svého kamaráda Honzu o 11.000 Kč. Protože však nedovršíl 18 let, budeme jeho jednání posuzovat pouze jako:

- A) přestupek
- B) přečin
- C) provinění

Otázka čtrnáctá se řadí mezi otázky zkoumající znalost práva trestního, cíleně pak zákonné terminologie. Hlavním úkolem této otázky je zjistit, zdali respondenti dokáží rozlišit i jemné detaily v zákonné terminologii. Správnou odpovědí je v tomto případě možnost C) dle § 6 zákona o soudnictví ve věcech mládeže.⁸⁹

Otázka č. 15

Dolní hranice trestní odpovědnosti v ČR je:

Otázka číslo 15 spadá rovněž pod odvětví práva trestního a zaměřuje se na obecnou znalost dolní věkové hranice trestní odpovědnosti. Správnou odpovědí je v tomto případě odpověď “15 let“ dle § 25 trestního zákoníku.⁹⁰

Otázka č. 16

Pan Nemotorný se v současné době nachází ve stavu dočasné pracovní neschopnosti. Jeho zaměstnavatel se chystá provést u něj namátkovou kontrolu. V jakém rozmezí může tuto kontrolu provádět sám zaměstnavatel?

Otázka číslo šestnáct svým vymezením spadá pod odvětví práva sociálního zabezpečení. Je formulována tak, aby zjišťovala, zdali jsou si respondenti vědomi pravomocí zaměstnavatele při kontrole dočasné pracovní neschopnosti. Dle § 192 odst. 6 zákoníku práce⁹¹ je zaměstnavatel oprávněn provádět tuto kontrolu první tři týdny dočasné pracovní neschopnosti.

⁸⁸ zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁹ zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁹⁰ zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁹¹ zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

Otázka č. 17

Pan Novák měl pronajatý byt v Praze, kde bydlel se svou dcerou, synem a kamarádem Kamilem. Dcera pana Nováka měla také svůj vlastní byt mimo Prahu. Pokud by pak Novák zemřel, nájem bytu:

- A) automaticky přejde na jeho syna
- B) automaticky přejde na jeho dceru
- C) automaticky přejde na kamaráda Kamila

Sedmnáctá otázka směřuje k ověřování znalostí dotazovaných ve věcech přechodu nájmu bytu a jako taková spadá pod odvětví práva občanského. Správnou odpovědí je v tomto případě možnost A) dle § 706 odst. 1 občanského zákoníku.⁹²

Otázka č. 18

Pan Dobrovolný je účastníkem správního řízení. Správní orgán ho vyzve, aby učinil písemné podání do 10 dnů. Desátý den lhůty připadá na neděli 27. října. Poslední den, kdy může pan Dobrovolný učinit toto podání je:

- A) pátek 25. října
- B) pondělí 28. října (státní svátek)
- C) úterý 29. října

Otázka číslo osmnáct pracuje s počítáním času ve správním řízení. Jedná se o otázku zaměřenou na průzkum znalostí dotazovaných o posouvání konce lhůty. Dle § 40 odst. 1 písm. c) správního řádu⁹³ připadá-li konec lhůty na sobotu, neděli či státní svátek, je posledním dnem lhůty nejbližší příští pracovní den, v tomto případě tedy možnost C).

Otázka č. 19

Pan Náladový si vyšel na procházku se psem. Znechucen tím, že ho pes vůbec neposlouchá, se rozhodl, že ho opustí. Přivázal psa ke stromu a zanechal jej tam. O pár dní později na tomto místě našla psa paní Starostlivá a vzala si jej domů. Může si tohoto psa přivlastnit bez toho, aby kontaktovala pana Náladového?

⁹² zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁹³ zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Otázka číslo devatenáct se dotýká právní úpravy tzv. nálezů. Opuštěná nebo ztracená věc včetně zvířat, jak vyplývá z občanského zákoníku, patří do péče obce. Nálezce si je tedy nemůže ponechat. Takto stanoví § 135 občanského zákoníku⁹⁴.

Otázka č. 20

Kamarádi Adam a Jirka se vsadili o výsledek sportovního utkání. Adam sázku vyhrál, a dožaduje se proto výhry. Jirka ale později zjistil, že Adam o výsledku sportovního utkání dopředu věděl. Má tato skutečnost vliv na platnost uzavřené sázky?

Poslední znalostní otázka v dotazníku se týká závazkových právních vztahů čili práva občanského. Jedná se opět o otázku otevřenou. Fakt, že jedna ze stran o výsledku sázky dopředu věděla, má zásadní vliv na platnost sázky.⁹⁵

Následující otázky se týkají pouze jednotlivých diferenčních znaků respondentů. Vychází přitom z rozdělení zkoumaného vzorku, viz kapitola 3.1.3 této práce.

Otázka č. 21

Jste:

- A) muž
- B) žena

Otázka č. 22

Váš současný věk se pohybuje v rozmezí:

- A) do 19 let
- B) 20 – 34 let
- C) 35 – 64 let
- D) 65 a více let

Otázka č. 23

Vaše nejvyšší dosažené vzdělání je:

- A) základní nebo bez vzdělání
- B) středoškolské bez maturity
- C) středoškolské s maturitou

⁹⁴ zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁹⁵ Redakce epravo.cz. *Sázka a hra podle občanského zákoníku* [online]. epravo.cz, 1. června 2011 [cit. 3. prosince 2013]. Dostupné na <<http://www.epravo.cz/top/clanky/sazka-a-hra-podle-obcanskeho-zakoniku-8439.html>>.

- D) vyšší odborné
- E) vysokoškolské

Otázka č. 24

Při Vašem současném nebo minulém zaměstnání jste pracoval/a:

- A) spíše manuálně (např. dělníci, řemeslníci, řidiči apod.)
- B) jinak než manuálně (úředníci, učitelé, lékaři apod.)
- C) doposud jsem nebyl/a zaměstnán/a.
- D) nejsem si jistý/á zařazením. Doplňte prosím Vaše povolání

Otázka č. 25

Obec, ve které trávíte většinu svého času, má:

- A) méně než 10.000 obyvatel
- B) více než 10.000 a méně než 50.000 obyvatel
- C) více než 50.000 obyvatel
- D) nejsem si jistý/á. Doplňte prosím název obce

3.2.2 Sběr dat a zpracování

Jak bylo již uvedeno dříve, sběr dat probíhal technikou dotazníku. K zvýšení efektivity tohoto nástroje byl dotazník umístěn na internet prostřednictvím dotazníkové služby VypInTo.cz.⁹⁶ Zde tento výzkum probíhal od 7. 11. 2013 do 6. 12. 2013. V případě, že by počet respondentů byl příliš nízký, byl jako doplňkový způsob sběru dat připraven dotazník také v tištěné formě k bezprostřednímu sběru dat. Ve vymezeném období se však dotazníku zúčastnilo 231 respondentů, proto žádný doplňkový sběr dat nebylo nutno provádět.

Zpracování dat pak probíhalo velmi jednoduše, neboť výše zmíněná dotazníková služba výsledky výzkumu velmi přehledně automaticky zpracovává do podoby procentuálních grafů u jednotlivých otázek z dotazníku. Každá správná otázka byla pro účely výzkumu bodována jedním bodem, každá nesprávná odpověď nebo nevyplněná otázka znamenala nulový zisk bodů. U každého jednotlivého dotazníku bylo tedy nutno vypočítat, kolik bodů bylo získáno celkově. Současně bylo také třeba zjistit celkovou úspěšnost respondentů, kteří reprezentují konkrétní diferenční skupiny. Respondenti se shodným diferenčním znakem tedy byli vyčleněni, jejich bodové zisky sečteny a poděleny celkovým počtem respondentů zastupujících danou skupinu.

⁹⁶ Služba dostupná online na <http://www.vypinto.cz/>.

S takto získanými výsledky se pak pracovalo při interpretaci výsledků a při ověřování pracovních hypotéz.

3.3 Interpretace výsledků

3.3.1 Skladba respondentů

Jak již bylo výše uvedeno, celkově se podařilo získat údaje o 231 respondentů. Složení odpovídajících bylo následující:

Z hlediska pohlaví:

- 101 mužů.
- 130 žen.

Z hlediska věku:

- 24 respondentů ve věku do 19 let.
- 159 respondentů ve věku mezi 20 až 34 lety.
- 38 respondentů ve věku mezi 35 až 64 lety.
- 10 respondentů ve věku nad 65 let.

Z hlediska dosaženého vzdělání:

- 16 respondentů se základním nebo žádným vzděláním.
- 9 respondentů se středoškolským vzděláním bez maturity.
- 107 respondentů se středoškolským vzděláním s maturitou.
- 6 respondentů s vyšším odborným vzděláním.
- 93 respondentů s vysokoškolským vzděláním.

Z hlediska současného nebo minulého zaměstnání:

- 41 respondentů pracujících spíše manuálně.
- 125 respondentů pracujících jinak než manuálně.
- 65 respondentů, kteří nebyli doposud zaměstnáni.

Z hlediska stupně urbanizace:

- 82 respondentů trávících převážně svůj čas v obci s méně než 10.000 obyvateli.
- 43 respondentů trávících převážně svůj čas v obci s více než 10.000 obyvateli a méně než 50.000 obyvateli.

- 106 respondentů trávící převážně svůj čas v obci s více než 50.000 obyvateli.

3.3.2 Výsledky výzkumu obecně

Průměrný bodový zisk v rámci všech zúčastněných respondentů byl po zaokrouhlení na celá čísla 10 bodů z 20 možných, tedy rovná polovina. Celková úspěšnost v testu činila 50 %. Co se týče úspěšnosti u jednotlivých otázek, ta vypadala následovně:

- Otázka č. 1 – 80,2 %
- Otázka č. 2 – 63,7 %
- Otázka č. 3 – 59,4 %
- Otázka č. 4 – 52,8 %
- Otázka č. 5 – 35,9 %
- Otázka č. 6 – 47,6 %
- Otázka č. 7 – 77,8 %
- Otázka č. 8 – 78,3 %
- **Otázka č. 9 – 94,3 %**
- Otázka č. 10 – 64,6 %
- Otázka č. 11 – 40,6 %
- Otázka č. 12 – 38,2 %
- Otázka č. 13 – 25,0 %
- Otázka č. 14 – 30,2 %
- Otázka č. 15 – 74,1 %
- **Otázka č. 16 – 12,7 %**
- Otázka č. 17 – 75,5 %
- Otázka č. 18 – 50,0 %
- Otázka č. 19 – 47,6 %
- Otázka č. 20 – 47,2 %

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že otázka číslo devět, která se týkala možnosti znovuzvolení hlavy státu, je mezi respondenty skoro až notoricky známá. Naopak otázka číslo šestnáct, jež se dotýkala přesného časového vymezení kontrol při stavu dočasné pracovní neschopnosti, byla kamenem úrazu mezi téměř všemi odpovídajícími. Nutno poznamenat, že se u této otázky velmi často objevovala odpověď, která byla spjata s předešlou právní úpravou. Nicméně i pokud bychom tuto variantu uznávali, úspěšnost u této otázky by se navýšila pouze na hodnotu 21,2 %.

Další otázky, které byly z hlediska úspěšnosti podprůměrné, byly otázky číslo pět, dvanáct a čtrnáct. U otázky číslo pět lze tento výsledek přisuzovat tomu, že se opravdu nejedná o běžně známý institut, který je nyní již spíše relikvií minulosti. Pokud bychom u otázky číslo dvanáct uznávali za správnou také odpověď 18 let, což je obecně minimální hranice pro uzavření manželství, byla by úspěšnost nepochybně mnohem vyšší. Otázka však byla formulována jako otevřená právě z důvodu možnosti argumentace, neboť dotaz směřovaný pouze na znalost této obecné věkové hranice by byl svou obtížností zcela jistě nedostačující. Ale i přesto 38,2 % dotazovaných si je vědomo zákonné výjimky, která zde platí. Lze se domnívat, že se jedná o respondenty, kteří už se s podobnou situací v životě setkali. A konečně otázka číslo čtrnáct, jež byla co do poměru odpovědí velmi těsně vyrovnaná. Důvodem chybování u této otázky byl patrně nedostatek znalosti odbornější terminologie v oblasti trestního práva, kdy nabízené možnosti mohou být pro laickou veřejnost chápány jako synonyma.

3.3.3 Hodnocení jednotlivých zkoumaných skupin

Detailnější rozbor dosažených výsledků jednotlivých diferenčních skupin respondentů je shrnut v následující tabulce, která udává vždy průměrný výsledek získaných bodů v procentech z možného maxima u respondentů s konkrétním sociálním znakem.

Diferenční skupina respondentů	Celková úspěšnost
Muži	49,2 %
Ženy	51,2 %
Do 19 let věku	48,9 %
Od 20 do 34 let věku	53,9 %
Od 35 do 64 let věku	59,8 %
Nad 65 let věku	57,5 %
Základní vzdělání nebo bez vzdělání	45,3 %
Středoškolské vzdělání bez maturity	55,5 %
Středoškolské vzdělání s maturitou	52,3 %
Vyšší odborné vzdělání	54,1 %
Vysokoškolské vzdělání	58,6 %
Manuálně pracující	50,1 %
Pracující jinak než manuálně	52,1 %
Doposud nezaměstnaní	55,2 %
Pobyt v obci do 10.000 obyvatel	53,6 %

Pobyt v obci nad 10.000 a do 50.000 obyvatel	54,1 %
Pobyt v obci nad 50.000 obyvatel	56,9 %

Co se týče jednotlivých pracovních hypotéz, ty byly popsány již v kapitole 3.1.2 této práce a předpokládaly:

- Vyšší znalost práva u mužů než u žen.
- Vyšší znalost práva u lidí v produktivním věku (20 až 64 let) než u mladých lidí (do 19 let) a seniorů (nad 65 let), kdy v rámci produktivního věku roste úroveň právních znalostí spolu s věkem.
- Nižší znalost práva u lidí, kteří pracují manuálně než u lidí pracujících spíše duševně.
- Rostoucí znalost práva spolu s rostoucím vzděláním.
- Existenci souvislosti mezi stupněm urbanizace a úrovní právních znalostí.

Už první z těchto hypotéz byla výzkumem vyvrácena, neboť výsledky ukazují, že znalost práva u žen převyšuje znalost práva u mužských respondentů. Tento rozdíl však není nikterak velký, a proto není možné činit z těchto výsledků konkrétní závěry.

Druhá z pracovních hypotéz byla naopak potvrzena, kdy výše uvedená tabulka jasně ukazuje, že spolu s rostoucím věkem úroveň právních znalostí stoupá, ne však neomezeně. Po dosažení určitého věku jsou patrné naopak klesající tendence v právních znalostech. Tento aspekt je nepochybně obecně spjat s procesem stárnutí jako takovým.

Třetí stanovená pracovní hypotéza byla rovněž výzkumem podpořena, i když rozdíl mezi úrovní právních znalostí u lidí pracujících jinak než manuálně nebyl o mnoho vyšší než u lidí, kteří vykonávají manuální zaměstnání. Překvapivě nejvyšší úroveň znalostí práva vykazala skupina, která v dotazníku uvedla, že doposud nebyla zaměstnána. Tato skupina však byla mimo jiné z velké části složena ze studentů vysokých škol, což do určité míry osvětluje úspěšnost této skupiny v dotazníku.

Čtvrtá stanovená pracovní hypotéza je co do interpretace problematictější. Výsledky jasně ukazují, že nejnižší úroveň právního vzdělání mají osoby se základním vzděláním nebo bez vzdělání a naopak nejvyšší úroveň právních znalostí vykazují osoby vysokoškolsky vzdělané. Na druhou stranu výsledky výzkumu také ukazují, že osoby, jež mají složenou maturitní zkoušku, jsou nepatrně slabší ve znalostech práva než osoby, které studovaly střední školu v nematuritních oborech. Úroveň dosaženého vzdělání tedy můžeme zařadit mezi relevantní faktory, jež ovlivňují

úroveň právních znalostí. Jak naznačují výsledky výzkumu, neplatí však nutně pravidlo, že vyšší vzdělání zaručuje vyšší úroveň právních znalostí. Obecně však lze říci, že u osob s vysokoškolským vzděláním je úroveň znalostí platného práva na vyšší úrovni než u osob, které mají pouze vzdělání základní, či jsou dokonce bez vzdělání.

A konečně poslední pracovní hypotéza presumovala, že existuje blíže neurčený vztah mezi úrovní znalostí práva a stupněm urbanizace v místě, kde respondenti tráví většinu svého času. Z výsledků výzkumu vyplynulo, že spolu s rostoucím stupněm urbanizace roste nepatrně také úroveň právních znalostí, byť se nejedná o nikterak markantní nárůst.

4 Závěr

V souladu s teoretickým základem byl v rámci této práce formulován a proveden výzkum zaměřující se na právní vědomí, konkrétně pak na jeho znalostní složku. Tento výzkum byl proveden napříč celým spektrem české populace. Výzkumu, který byl realizován technikou dotazníku, se účastnily osoby různých věkových, vzdělanostních i profesních skupin. Jednalo se jak o obyvatele malých vesnic, tak i o občany žijící ve velkých statutárních městech.

Výsledky výzkumu byly v zásadě uspokojivé. Průměrná úspěšnost dotazníku se pohybovala kolem deseti získaných bodů z dvaceti možných. Průměrný respondent tak byl schopen odpovědět správně na polovinu zadaných otázek, které se týkaly konkrétních znalostí z platného práva různorodých právních odvětví. Většina formulovaných pracovních hypotéz byla rovněž potvrzena, ale byly zde i takové, které byly výzkumem vyvráceny.

Za jednotlivé sociální determinanty, které významně ovlivňují úroveň znalostí práva, jsou v teorii mimo jiné považovány: pohlaví, věk, vzdělání, druh vykonávané profese a stupeň urbanizace v místě, kde tráví respondent většinu svého času. Co se týče pohlaví, z výsledků výzkumu vyplývá, že znalost práva mezi muži a ženami je přibližně stejná a rozhodně se nejedná o faktor, který by se na zkoumané úrovni významně podepisoval. V minulosti však byla společenská situace zcela odlišná, proto také pohlaví mohlo hrát významnou roli. Společenská role ženy byla dříve odlišná od té dnešní. S rozvojem společnosti se úlohy mužů a žen stále více a více přibližují. Proto již není možno nadále přisuzovat tomuto faktoru významnou relevanci.

Věk je rozhodně jedním z nejvýznamnějších faktorů, který ovlivňuje právě úroveň právních znalostí. Již z logiky věci je jasné, že osoby, které nedosáhly zletilosti, nemají takovou úroveň znalostí práva jako osoby starší, neboť za svého života nebyly nuceny mnoho právních situací řešit. Veskrze většinu právních záležitostí za takové osoby řeší jejich rodiče či jiní zákonní zástupci. Co se týče dalších věkových skupin, výsledky ukazují, že čím více má daná osoba let, tím více se u ní znalosti práva prohlubují, neboť se předpokládá, že čím déle člověk žije, tím více nastalých právních situací je nucen vyřešit a osvojit si alespoň zevrubné znění konkrétních právních norem. Vývoj člověka jako živého organismu však není neomezený, a proto ani prohlubování právních znalostí není procesem nekonečným. V určitém zcela individuálně určeném věku se člověk dostane do pozice, kdy již nedokáže dostatečně kvalitně zpracovávat přijímané informace a začne také zapomínat. To vše je neodmyslitelnou součástí procesu stárnutí. Pro všechny tyto důvody je právě věk jedním z faktorů, které úroveň právních znalostí ovlivňují nejvíce.

Vzdělání stejně jako věk, jsou faktory, které zasahují do úrovně právních znalostí velmi významně. Jak ukazují výsledky výzkumu, spolu s rostoucím vzděláním roste také úroveň znalostí práva. Výzkum však také naznačil, že toto pravidlo neplatí bez výhrad. Obecně lze však říci, že osoby, které absolvovaly vysokou školu, jsou statisticky právně lépe vybaveny než osoby, které mají pouze základní nebo žádné vzdělání. Co se týče konkrétního stupně vzdělání, mohou být i zde diametrální rozdíly. Je nezpochybnitelné, že osoba, která absolvovala vysokou školu právního zaměření, bude ve znalostech práva nadřazena absolventovi některého z neprávních oborů vysokých škol. Lze tedy shrnout, že vzdělání významně ovlivňuje úroveň znalostí práva, ale tak jako u jiných faktorů se nejedná o faktor, který by předurčoval úroveň právních znalostí bez výjimky.

Dle dostupných teoretických podkladů byla stanovena také hypotéza, že osoby, které vykonávají zaměstnání spíše manuálního charakteru, jsou ve znalostech práva slabší než osoby, které pracují jinak než manuálně, lze říci také duševně. Tento závěr také potvrdily výsledky provedeného výzkumu. Avšak rozdíl průměrných výsledků těchto dvou skupin se lišil jen velmi nepatrně. Lze tedy předpokládat, že osoby, které pracují spíše duševně, jsou nadřazeny z hlediska právních znalostí pouze částečně. Můžeme si představit situaci, kdy osoba vykonávající zaměstnání spíše duševního charakteru sice zná velké množství právních předpisů, které jsou obsahem její pracovní náplně, ale stejně tak dobře musí znát příslušné předpisy v konkrétní oblasti také osoba, která vykonává například určité řemeslo. U tohoto faktoru je patrné, že znalost práva bude odvislá od konkrétní vykonávané profese a od toho do jaké míry je tato profese právně regulována a jaké klade nároky na zvládnutí příslušných právních materiálů. Výsledky výzkumu tedy pro výše zmíněné důvody nelze účinně generalizovat. Rozhodujícím faktorem pro úroveň znalostí práva bude konkrétní povaha vykonávaného zaměstnání.

Již ve fázi, kdy bylo třeba formulovat pracovní hypotézy, nebylo zcela jasné, zda a jakým způsobem stupeň urbanizace v místě, kde se osoba nejvíce zdržuje, souvisí s úrovní znalostí práva. Výsledky výzkumu však naznačují, že pokud se osoba trvale zdržuje ve větších městech, lze u ní předpokládat také vyšší právní vybavenost, zatímco u osob, které žijí v obcích s méně než 10.000 obyvateli, je úroveň právních znalostí nižší. Tento jev lze úspěšně vysvětlit tím, že obyvatel malých měst a vesnic mají tendence řešit vzniklé životní situace spíše mimoprávní cestou. Lze obecně předpokládat, že tento způsob řešení úzce souvisí s faktem, že v rámci menších seskupení obyvatel se lidé mnohem lépe vzájemně znají, a proto dokáží řešit případné spory bez konkrétní znalosti právních norem, a to formou dohody a zcela bez intervence

právních institutů. Stupeň urbanizace lze tedy právem považovat za faktor, jenž má na úroveň znalostí práva vliv, byť se nejedná o faktor, který by v této oblasti způsoboval markantní rozdíly.

Znalost práva, jako jedna ze dvou složek právního vědomí je tedy v průměru mezi občany České republiky uspokojivá. Výsledky výzkumu neprokázaly, že by některá ze zkoumaných diferenčních skupin vykazovala příliš nízkou znalost práva, a proto není ani třeba v dané oblasti činit žádné razantní kroky. Jelikož v současné době je už drtivá většina společenského života regulována právem, bude tu vždy prostor a potřeba dalšího rozvoje právního vědomí mezi obyvateli našeho státu. Pouze člověk, který konkrétní právní normu zná, může totiž své chování s touto normou sladit, v opačném případě bude konkrétní norma takovým člověkem ignorována. K tomu všemu je také dnešní doba charakteristická vysokou frekvencí právních novelizací, což ještě umocňuje rozsah znalostních mezer u občanů České republiky. Jistě lze také namítat, že současná technologická vyspělost umožňuje studium právních norem z pohodlí domova prostřednictvím internetu, avšak ne každý dokáže bez součinnosti odborné pomoci právní normě správně porozumět. Zprostředkování právních informací právě adresátům práva, ať už by se jednalo např. o posílení občanské nauky na základních školách či účelové kurzy pro seniory, by mělo vždy stát v popředí zájmů zákonodárce a nesmí být za žádných okolností opomíjeno.

Bibliografie

Monografie:

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost?* 3. vydání. Praha: Karolinum, 2002. 374 s.

GERLOCH, Aleš, HUNGR, Pavel, ZOUBEK, Vladimír a kol. *Základy teorie práva a právního státu*. 3. vydání. Praha: Policejní akademie ČR, 1995. 210 s.

HUNGR, Pavel, KRŠKOVÁ, Alexandra. *Psychologické aspekty působení práva*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1985. 185 s.

KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1995. 247 s.

LINHART, Josef. *Proces a struktura lidského učení*. 2. vydání. Praha: Academia, 1972. 488 s.

MARŠÁLEK, Pavel. *Právo a společnost*. 1. vydání. Praha: Auditorium, 2008. 258 s.

MUCHA, Ivan, PŘIBÁŇ, Jiří. *Texty k sociologii práva*. 1. Vydání. Praha: VŠEHRD, 1994. 71 s.

PODGÓRECKI, Adam. *Sociologie práva*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1966. 193 s.

PŘIBÁŇ, Jiří. *Sociologie práva*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996. 197 s.

VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Martina. *Sociologie práva v textech*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 154 s.

VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Martina. *Vybrané kapitoly ze sociologie a psychologie práva. Část 1. Sociologická*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2010. 205 s.

VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Martina. *Základy sociologie práva*. 2. vydání. Brno: Doplněk, 2002. 208 s.

VEVERKA, Vladimír, BOGUSZAK, Jiří, ČAPEK, Jiří. *Základy teorie práva a právní filozofie*. 1. vydání. Praha: CODEX, 1996. 319 s.

Právní předpisy:

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 243/2000 Sb., o rozpočtovém určení daní, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Odborné časopisy:

COWAN, David. Legal consciousness: some observations. *Modern Law Review*, November 2004, vol. 67, no. 6, s. 931.

URFUS, Valentin. Právní vědomí. *Vesmír*, 1996, roč. 75, č. 6, s. 331.

Internetové zdroje:

BÍLEK, Pavel, ZOUBEK, Vladimír. *Důvěra v právo (Úcta ke konstituci) 1. část*. [online]. Helcom.cz, 29. června 2004 [cit. 12. listopadu 2013]. Dostupné na <<http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2004062905>>.

Redakce epravo.cz. *Sázka a hra podle občanského zákoníku* [online]. epravo.cz, 1. června 2011 [cit. 3. prosince 2013]. Dostupné na <<http://www.epravo.cz/top/clanky/sazka-a-hra-podle-obcanskeho-zakoniku-8439.html>>.

Abstrakt

Tématem této diplomové práce je právní vědomí. Diplomová práce se skládá ze dvou částí. První částí práce je část ryze teoretická, která se zabývá vymezením pojmu právní vědomí ve světle dostupné literatury. Právní vědomí lze rozčlenit na mínění o právu a znalost práva. Znalost práva jako taková je pak podmíněna množstvím různorodých faktorů, které mohou tuto znalost ovlivňovat jak pozitivně, tak negativně. Výzkum znalosti práva jakožto snadno měřitelný jev je pak předmětem druhé části této práce.

Cílem navrženého výzkumu bylo zjistit, jak kvalitními právními vědomostmi disponují občané České republiky. Pro účely sběru dat byla zvolena metoda dotazníku. Cílem výzkumu bylo získat data od co možná největšího počtu respondentů. V návaznosti na teoretickou část práce pak byli respondenti rozděleni do několika skupin na základě shodných společenských znaků. Těmito rozhodujícími kritérii byly pohlaví, věk, vzdělání, druh vykonávaného zaměstnání a stupeň urbanizace. Tyto faktory byly vytyčeny jako ty, které mají mít rozhodující vliv na formování právních znalostí u jednotlivých respondentů. Cílem výzkumu pak bylo vymežit, zda skutečně tyto sociální determinanty ovlivňují úroveň právních znalostí a jakým způsobem k tomuto dochází.

Při interpretaci výsledků výzkumu byl kladen důraz na srovnání jednotlivých skupin respondentů, rozčleněných dle diferenčních znaků, které byly nastíněny výše. V rámci těchto výsledků pak byly potvrzeny nebo vyvráceny pracovní hypotézy, jež byly stanoveny v souladu se studiem příslušné literatury. Druh pohlaví se ukázal jako bezvýznamný faktor co do vlivu na úroveň právních znalostí. Naopak věk a vzdělání se ve světle výzkumu ukázaly jako rozhodující faktory. Výsledky výzkumu ukázaly, že spolu s přibývajícím věkem stejně jako se zvyšujícím se vzděláním roste i úroveň znalostí platného práva. Tyto závěry však neplatí bezvýhradně, neboť i přes značnou dávku zobecnění je znalost práva vždy silně individuální proměnná. Posledním faktorem, který byl zkoumán, je stupeň urbanizace v místě, kde se odpovídající převážně zdržuje. Z výsledků výzkumu lze vyvodit závěr, že spolu s rostoucí urbanizací také nepatrně roste úroveň právních znalostí respondentů.

Z výsledků provedeného výzkumu tedy vyplývá, že úroveň právních znalostí lze do určité míry předpokládat s ohledem na zmíněné sociální faktory. I když byly zjištěné výsledky převážně uspokojivé, v této oblasti je stále co zlepšovat. Právní vědomí jako takové by mělo stát v čele zájmu zákonodárce, neboť pouze občan, který zná platné právo, je schopen se tímto právem řídit a počínat si tak v souladu se zákony.

Abstract

The theme of this diploma thesis is the legal consciousness. The diploma thesis consists of two parts. The first part is purely theoretical part, which deals with the definition of the concept of legal consciousness according to the available literature. The legal consciousness can be divided into the opinion on the law and the legal knowledge. The legal knowledge as such is then conditioned by a number of various factors that may influence this knowledge both positively and negatively. The research on knowledge of the law as easily measurable phenomenon is the subject of the second part of this thesis.

The aim of the proposed research was to determine the quality of legal knowledge of the Czech Republic citizens. For the purposes of data collection was chosen the questionnaire method. The aim of the research was to obtain data from the largest possible number of respondents. According to the theoretical part of the thesis, the respondents were divided into several groups based on the same social criteria. These decisive criteria were gender, age, education, type of employment and the degree of urbanization. These factors have been identified as those which have a decisive impact on the formation of legal knowledge among the respondents. The aim of the research was to determine whether these social criteria influence the level of legal knowledge and the way it happens.

When interpreting the results of the research, it was necessary to emphasize the comparison of each group of respondents, classification according to different criteria that have been outlined above. Within these results were then confirmed or refuted hypotheses that have been established according to the relevant literature. It was proved that the gender is inconsequential factor in terms of influence on the level of legal knowledge. On the contrary, age and education was according to the research proved as decisive factors. The research results have shown that along with increasing age as well as with higher education the level of knowledge of the law in force increase. These findings should not be treated as a rule because despite a great deal of generalization, legal knowledge is always highly individual criteria. The last criterion of the research is the degree of urbanization in the location where the questioned subject mainly stays. It can be concluded from the research results that along with increasing urbanization also slightly increase the level of respondents' legal knowledge.

According to the research results the level of legal knowledge can be assumed to some extend with regard to the mentioned social criteria. Even though the findings were mostly satisfactory, there is still a need for improvement. Legal consciousness as such should be at the

forefront of the interests of the legislature, because only citizen, who knows the law in force, is able to manage according to the law and act in accordance with the law.

Seznam klíčových slov

právní vědomí, právo, znalost práva, mínění o právu, sociologický výzkum

List of keywords

legal consciousness, law, knowledge about law, opinion about law, sociological research